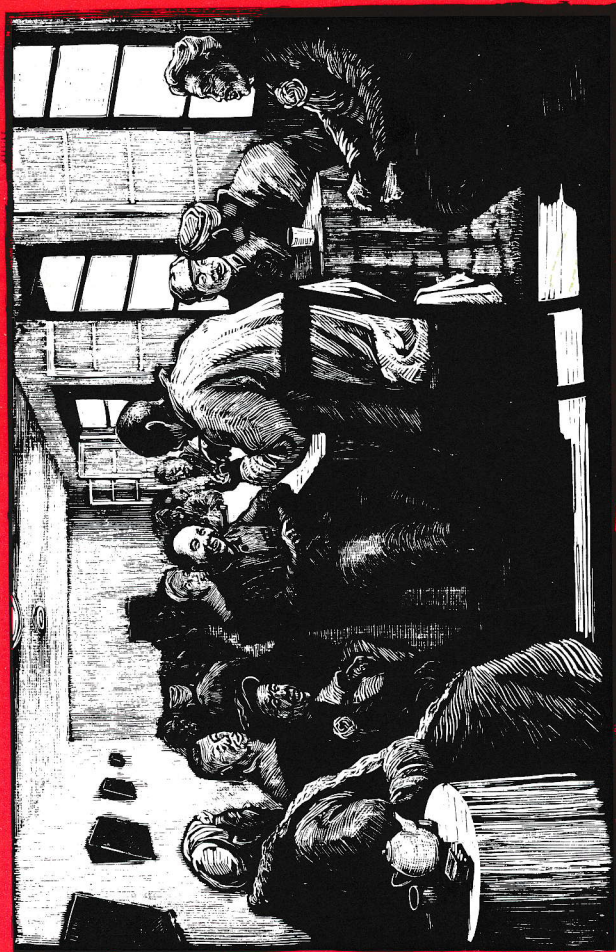

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 4 1990. PRIS 40 KR

I detta nummer bl a:

*Kinesiskt och ryskt
Vetenskap och verklighet
Skotsk historia*

FÖRR OCH NU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 4/90:

Jonas Hansbo. Ledare	4
Ronald Paul. Skottarnas Poltava	6
Stefan Lindgren. Från Tatlin till IKEA	10
Svante Svensson. En färdig byggnad? Om vetenskapsuppfattning i vår tid.	18
Per Arne Skansen. Kinesisk grafik i kampen – en aktuell utställning	27
De fem hjältarna	28
Mats Miljand. Om att finna sin identitet. Recension	60
Bokanmälningar	63

Omslag: Träsnitt ur "The Voice of China". Baksidan: Shih Lu. Arbetarhjältarnas möte.

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttrande- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Föreningens styrelse: Jonas Hansbo (ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Gun Kessle, Anette Sandström, Per Arne Skansen, Margareta Zetterström.
Suppleanter: Kent Begler, Kersti Berggren, Hans Eliasson, Gunilla Karlsson.

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83, Tomy Gustavsson 08-761 15 25 eller Mats Miljand (recensionsavd.) 018-21 07 41 (säkrast efter kl 20.00).

Förr och Nu, c/o Jonas Hansbo, Sturegatan 3, 753 14 Uppsala
Årsprenumeration (4 nr) 150:- – Stödprenumeration 250:- eller mer.
Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262
ISSN 0345-3162

Ledare

Så fick Michail Gorbajov Nobels fredspris. Det var naturligtvis högst väntat att den norska Nobelkommittén skulle ge priset till den sovjetiske presidenten, *men det är inte desto mindre en skandal och ett hån mot det afghanska folket*, som i tio långa år lidit av sovjetisk "broderlig hjälp", de senaste fem åren sanktionerad av ingen mindre än Michail Sergejevitj. De sovjetiska militärrådgivarna finns ju där fortfarande och med dem sovjetiska vapen.

Berlinmurens fall, regimenas fall i Bulgarien och Tjeckoslovakien skedde inte tack vare Gorbajov, utan *trots* honom. Men kanske är det dumt att tro att det skulle finnas någon rättvisa med Nobelpriset i fred.

Människotypen Gorbajov skiljer sig inte nämnvärt från den bild som Per Persson gav redan 1615 av Ivan den förskräcklige:

Han war een förfärligh och gruffueligh Blodh hundh, röffuade och skinnade ifrån sina undersäter uthan all orsaak, alt hwad the hade, och med theras ägodelar upfylte sin taska, ja, han war een stoor girickbuk, ... högferdigh, ähregirigh, orätrådigh, en Quinnoskemmere, leffärdig, hörde gerna squaller och baaktal, hölt mykt aff förtalare och trappedragare, gjorde stoor upror och oenighet i landet.

Men har det då inte i Sovjet skett framsteg och är inte det Gorbajovs förtjänst?

Nå, visst kan man se *progress*: En ökad tryckfrihet, som dock ligger långt från vår, amnesti åt politiska fångar (men som än i denna dag icke omfattat alla), en viss frihet för sovjetmedborgare att resa utomlands (under förutsättning att de blir inbjudna), de sovjetiska truppernas utgång ur Afghanistan (med reservationen för att vapen fortsätter att strömma in i landet).

Men är detta verkligen Gorbajovs förtjänst? Och hur har Sovjetunionen förändrats under hans ledning?

Från relativ fattigdom har man efter fem års katastrofika nått misären. Nu nås vi av svältrapporter från Leningrad och böner om hjälpsändningar. Och detta är bara början. I de islamiska republikerna är situationen nämligen betydligt värre än i Ryssland. Enligt officiella uppgifter lever 53% av Tadzjikistans, 47% av Uzbekistans och 33% av Azerbajdzjans befolkning under existensminimum, i jämförelse med 6% av ryssarna och 3-4% av balterna.

Etniska motsättningar har under fem års handlingsförlamning fått växa sig hämningslöst starka och redan har vi i Sovjet sett pogromer på minoriteter. Sovjettrupper

har anrättat slakt på demonstrationer i Georgiens huvudstad Tbilisi. I Armenien räknar man tusentals flyktingar till följd av Karabachkrisen. Etniskt hat sprids per sovjetisk television mot litauer som strävar mot ökad självständighet, mot armenier, mot gästarbetande vietnameser; man ser antisemitismen växa sig starkare, på Röda torget anordnar Panjat' möten riktade mot den judiska befolkningen.

Den enda räddningen är, som Jelena Bonner skriver i den ryska emigranttidningen "Russkaja mysl", att de demokratiskt sinnade i folkkongressen söker stöd hos folket, "makten åt sovjeterna!", och slutar ge Gorbajov allt större befogenheter. Denna tanke tycks inte nått fram till oss ännu. Man vill inte inse att det är Gorbajov som bär ansvaret för utvecklingen och som bör ta konsekvenserna av sitt fiasko.

Det positiva man trots allt ser — såsom politisk aktivitet bland gruvarbetarna i Donetsk och Vorkuta, de nya demokratiska partiernas successiva enande mot kommunistpartiet — förbigås med likgiltighet i västmedia.

I själva verket är det svärbegripligt hur man i väst har kunnat falla så pladask för sovjetledaren. Hans tal vid före generalsekreteraren Tjernenkos död var en orgie i uppenbara Brezjnevlögnar, halvsanningar och hyckleri, och Gorbajovs nedtydande av Sacharov på folkkongressen 1989 kommer i alla fall jag aldrig glömma.

* * *

Så har året lidit mot sitt slut och *Förr och Nu* fullbordar sin 16:e årgång. I detta nummer:

Ronald Paul skriver om John Prebbles bok om "skottarnas Poltava", slaget vid Culloden där hertigen av Cumberland ställde till med ett fruktansvärt blodbad på upproriska högländare. Prebbles bok skall snart komma i svensk översättning.

Merryskt material: Stefan Lindgren skriver om den ryska konstruktivismen och om hur dess konstsyn går igen i IKEA.

Om synen på vetenskap under olika epoker skriver Svante Svensson. Han visar hur en tänkare som Diderot idag fått ny aktualitet och hur dennes dynamiska världsbild står i samklang med de senaste rönen inom fysik, kemi och biologi.

Grafik i detta nummer är kinesisk. Det är en historia från 30-talet om motståndskriget mot Japan beledsagad av bilder. För översättning och introduktion står Per Arne Skansen.

Jag skulle till slut vilja tacka för det år som gått och åter uppmåna våra medlemmar och läsare att delta i föreningsarbetet. *Förr och Nu* behöver många aktiva, intresserade människor, folk som kan bidra med artiklar, recensioner och uppslag. Viktigt är också att sprida tidskriften! Skänk en prenumeration!

Jonas Hansbo

Skottarnas Poltava

av Ronald Paul

Den brittiske historikern John Prebble har skrivit en rad böcker om Skottlands historia. Snart kommer på Atlantis förlag i svensk översättning hans bok om slaget vid Culloden år 1746, det senaste regelrätta slaget på Storbritanniens mark. Hertigen av Cumberland vann en blodig seger över pretendenten och upprorsledaren Charles Edvard Stuart. Resultat blev det skotska klanväsendets fullständiga krossande.

Ett av de märkligaste föremålen på det lilla skotska museet vid Culloden Moor nära staden Inverness är ett modernt maskinskrivet bokmanus som ligger i en egen glasmonter mitt i utställningshallen. Vägarna omkring är prydda med åtskilligt äldre relikier — rostiga bredsvärd, bruna lädersköldar och trasiga krigsbanér — som alla bär vittne om det historiska slagfältet på heden utanför. Där, en vintrig april dag 1746, hade de engelska kanonernas hagelskrot sopat bort resterna av det hjältemodiga men fördömda klanuppror för Skottlands självständighet som ett år tidigare gångsrika bok om Poltava. Englund säger

Det är därför kanske inte så konstigt att den svenske forskaren, Peter Englund, erkänner att han haft Prebbles verk som sin förebild då han skrev sin egen så framgångsrika bok om Poltava. Englund säger

Den katolske tronpretendenten prins Charles Edward Stuart, av skottarna kallad "Bonnie Charlie"

att han på samma gripande sätt ville försöka levandegöra ett liknande historiskt avgörande slagscenario. Men en närmare granskning av de två historikernas berättelser visar att Prebbles perspektiv är både radikalt och mer överblickande. Samtidigt som han låter de vanliga soldaterna mera komma till tals betraktar Prebble denna skottarnas motsvarighet till Poltava inte bara som ett fruktansvärt militärt nederlag. Culloden var ett tragiskt led i en utdragen process som slutade i utplånandet av en hel kultur och livsstil — det skotska klansamhällets plågsamma undergång.

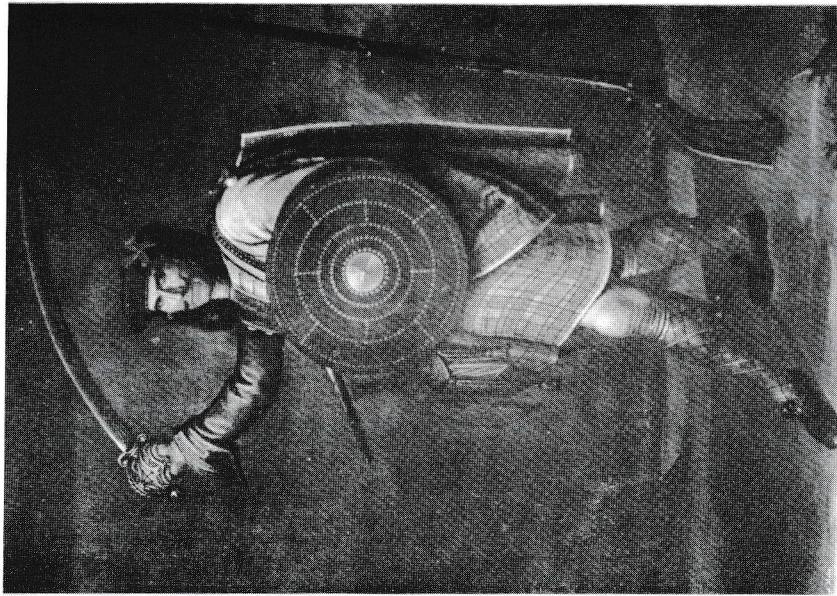
Ådertiåningen hade förvisso påbörjats tidigare då ett utstuderat folkmordsförsök iscensattes hos den uppstudsiga MacDonaldklanen i Glencoe. Med engelskt godkännande slaktades män, kvinnor och barn efter att under flera dagar och med traditionell skotsk gästvänlighet hårbärgat sina banemän i sina hus. Denna lömska massa-

ker i Glencoe 1692 slog skottarna med häpnad och förskräckelse. Deras nationella stolthet fick ännu en svår knäck då den prestigeladdade satsningen på en egen koloni på Dariénhalvön i Panama efter sabotage från England blev ett ekonomiskt och politiskt fiasko. Strax därefter upplevde Skottland en sista föredring genom det nesliga unionsfördraget med England 1707.

De skotska klanerna i högländerna vägrade dock att underkasta sig. Med sina patriarkaliska släktskapsband, sitt gaeliska språk och starka oberoende förblev de en nagel i ögat på de engelska militärmyndigheterna. En rad uppror mot den protestantiska Hanoverkronan i London kvästes med brutalt våld — 1708, 1715 och 1745.

Det sistnämnda leddes av den unge katolske tronpretendenten, Prins Charles Edward Stuart — "Bonnie Charlie" (Vackre Charlie) som skottarna kallade honom. Det var Bonnie Charles vilda, halvnakna krigare som hade slagit den ena engelska armén efter den andra under sin snabba marsch söderut mot huvudstaden där hovet var i panikstämning. Liksom svenskarnas vid Poltava var skottarnas främsta taktik alltid direkt anfalla fienden. Men bristen på stöd i England och längtan hem till sina älskade bergskullar fick dem att vända i Derby. En välutrustad truppsamling under kungens son, Hertigen av Cumberland, förföljde de skotska rebellerna ända upp till den ödesdigra och vindpiskade ljungheden vid Culloden.

Efter sin blodiga seger över klanerna där, satte Cumberland igång en omfattande repression som skulle få bukt med de upproriska skottarna för all framtid. Krigslagar infördes och de engelska soldaterna

En högländare svingar sitt bredsärd. Det kom inte till användning under slaget vid Culloden, där skottarna stötte på engelskt distansskytte.

härjade genom landet. Klanmedlemmar hängdes, sköts och våldtogs, deras stugor brändes och boskapen drevs bort och såldes. Ett förbud utfärdades mot kilten som klädesplagg och säckpipan som folkinstrument. Denna utrotningspolitik gav Cumberland det eviga öknamnet "Slaktarn" bland skottarna.

I en fortsättning på sin skildring av klanernas obönhörliga likvidering — "The High-

land Clearances" (1963) — visar Prebble hur den slutgiltiga lösning på höglandsfrågan kulminerade under 1800-talet då de kvarvarande torparna tvingades bort från sina hem och lastades på emigrationsfartyg till Kanada och Amerika. Deras jordbruk ersattes av den mera lönsamma fåreveln. Det var för övrigt i just en sådan skotsk invandrarby i Kanada som Prebble själv växte upp och där intresset för det gamla hemlandets öde först väcktes till liv.

När väl den primitiva klankulturen inte längre utgjorde något hot började överklassen i London svärma för det romantiska livet däruppe i norr. Kiltens återlegaliserades 1782 och blev snart en modevara. Att klä sig i tartanpläd och jaga bland högländerna blev den engelska societetens stora sommarnöje, mycket tack vare de enormt populära historiska romaner — *Waverley* och *Rob Roy* — som diktaren, Sir Walter Scott skrev om Skottland. Drottning Victoria gick så långt som till att inreda hela Balmoralresidensen med mattor, tapeter och möbelyg — allt i det gälla rödrutiga Stuartmönstret. Men nu var de skotska dalgångarna gapande tomma i ett område som tidigare hade varit nästan överbefolkat. För att slippa skammen lockades många av de sista klankrigarna att ta värvning i de nya skotska regementen som sedan sändes utomlands för att försvara det brittiska imperiet i Afrika och Indien.

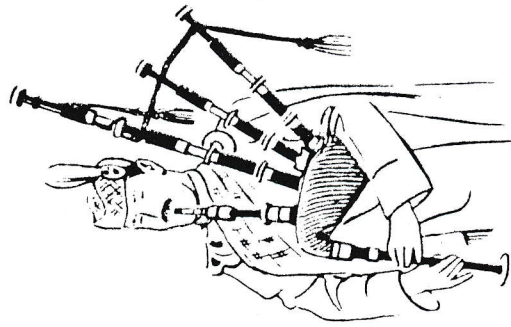
En av de dramadokumentärer som den engelske filmskaparen, Peter Watkins,

gjorde på 1960-talet (förutom den mycket uppmärksammade filmen om tredje världskriget — "Krigsspel") var en skakande rekonstruktion av Prebbles *Culloden*. I svätpande svartvita bildsekvenser vi hur de från Claranald, MacGregor, Clan Chattan och MacClean, aldrig fick chansen att använda sitt enda skräckinjagande vapen — en massiv anfallschock med svingande bredsärd. De engelska trupperna hade lärt sig en läxa och utnyttjade sin fördömda eldgivning med kanoner och gevär för att tillintetgöra den skotska armén innan de ens nådde fram. Halvvägs över Cullodens bloddränkta slagfält stannade de flesta av skottarna upp, bedövade av krutsalvorna, och skrek ut sin förtvivlan tills de mejades ned. Det var, som John Prebble menar, ett skrik som ekar genom historien och som känns igen varje gång ett primitivt stamfolk — gaeler, indianer eller zulu — står i vägen för ett rovgirigt och teknologiskt överlägset industrisamhälles våldsamma framfart.

Böcker av John Prebble:

Culloden (1961)
The Highland Clearances (1963)
Glencoe (1966)
The Darien Disaster (1968)

Alla finns utgivna i Penguin-pocket.

Från Tatlins torn till IKEA

av Stefan Lindgren

Ta en av IKEAs enklaste fällbara stolar och försök spåra formens ursprung. Chansen är god att trådarna så småningom leder till 20-talets ryska konstruktivism, via Bauhaus och funktis. Konstruktivisterna förklarade "krig mot konsten". Industridesign, layout, reklam osv. var den nya tidens konst.

Konstruktivismen hade sina rötter i futurismen och den abstrakta konst som utvecklats i Ryssland före revolutionen. Aleksandr Rodtjenko, som senare blev en av konstruktivismens främsta profeter började som abstrakt konstnär i samma skola som Kandinsky och Malevitj. När Malevitj ställde ut sin "Vitt på vitt" ställde Rodtjenko ut sin "Svart på svart".

Efter revolutionen delade hela denna strömning upp sig. Den renodlat abstrakta, mystiska skolans anhängare föredrog som regel att emigrera. De mer utilitaristiskt inriktade stannade och tog jobb i olika sovjetmyndigheter. Majakovskij t.ex. som fört gjort affischer åt tsaren gjorde nu affischer åt den ryska nyhetsbyrån Rosta (de s. k. Rosta-fönstren).

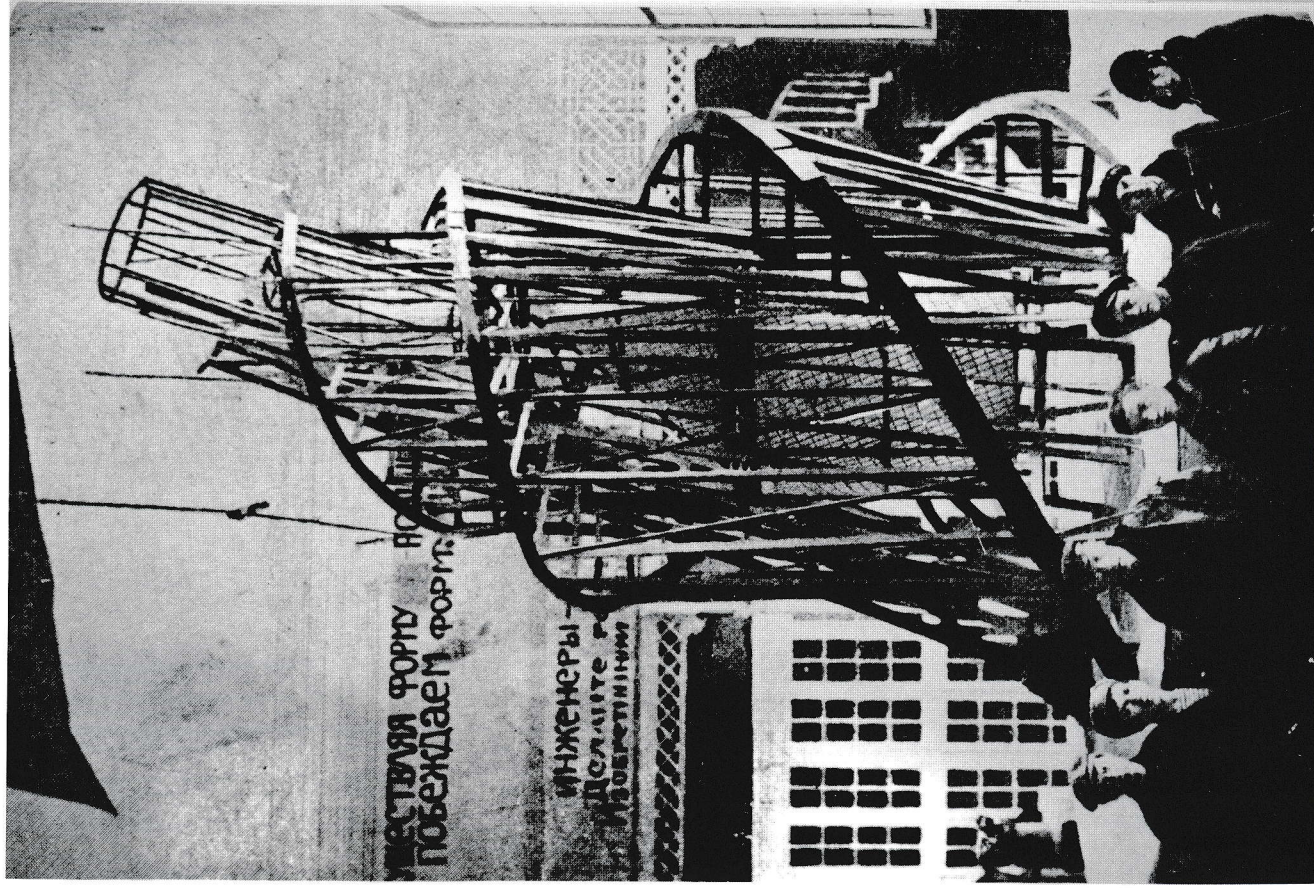
Utbildningsministern Lunatjarskij lätsen blommor blomma. Chagall blev leda-

re för konstskolan i Vitebsk, men utmanövrerades av Malevitj, och när de inte fick de tjänster de ville ha åkte de båda till Paris.

"Ut i fabriken"

Omkring 1921-1922 formerades första gången den konstruktivistiska gruppen med namn som Aleksandr Rodtjenko, Vladimir Tatlin, Varvara Stepanova, Ljubov Popova som ledande namn. Där fanns också den svensktalade Karl Johansson, som specialiserade sig på att göra tavlor som var rena elektriska kopplingsscheman. Men det som kännetecknade hela gruppen var att de nu ville förvandla sitt abstrakta formuppror till något nyttigt, dra ut i fabriken, som slagordet löd.

Under en tåmligen kort period, 20-talet, blomnade gruppen upp och visade en

Tatlins torn. 1920.

rasande aktivitet. Den kastade sig över arkitekturen, ritade tidningskiosker och läsesalar och biografier åt olika statliga företag. Man gav sig på textil- och porslinsdesign, stöpte om enkla vardagsföremål från nappflaskor till stapelbara kastruller.

Överallt där något hände fanns konstruktivisterna med. De designade t. ex. revolutionsjubiléerna på Röda torget.

Inte alltid var deras förslag praktiskt realiserbara. Vladimir Tatlin, som 1913 varit i Paris och förgäves bett att få gå i skola hos Picasso, blev mest berömd för "Tatlins torn" som aldrig lämnade modellstadiet. "Tatlins torn" var en lutande blandning av Empire State Building och Eiffeltornet. Inne i tornet roterade tre kroppar med ett varv om dagen, ett i månaden respektive ett om året. Molniganätter skulle slagord projiceras på Moskvahimlen.

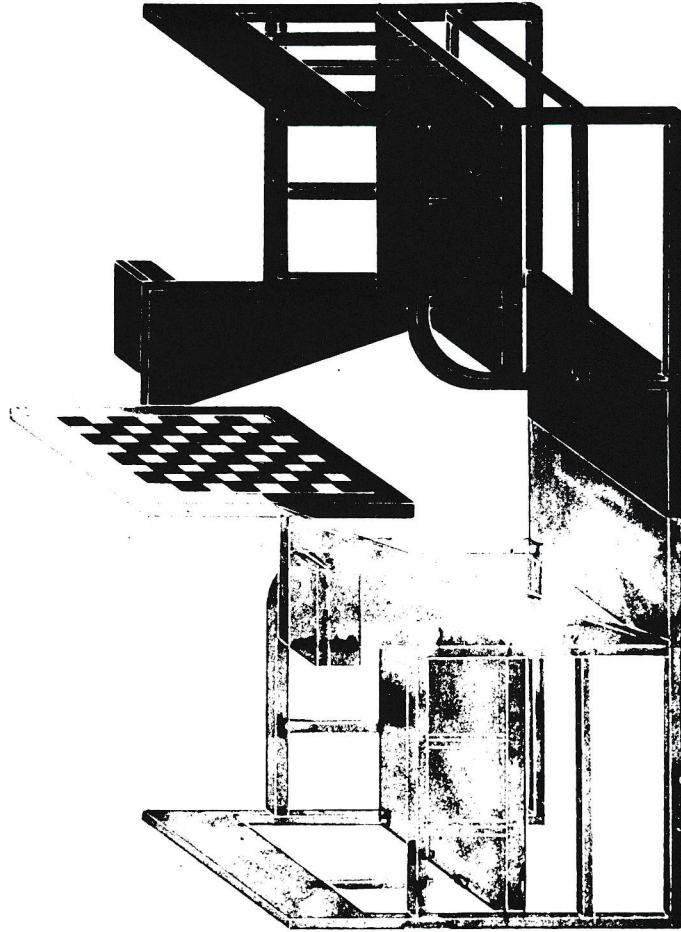
I årtal arbetade han på en enmans-flygmaskin, "Letatlin" (Letat' är flyga på ryska) och en rad andra fantasifyllda farkoster.

Trä- och metallfackskolan

Aleksandr Rodtjenko (1891-1956) är ett av konstruktivismens mest särpräglade namn. Han var mångsysslare: grafiker, formgivare, lärare på konstindustrinhögskolans metallfack (efter 1926 trä- och metallfack) och inte minst fotograf. Hans formspråk smittade av sig på en hel generation av Empire State Building och Eiffeltornet.

Rodtjenko: Schackbord till arbetarklubb. 1925

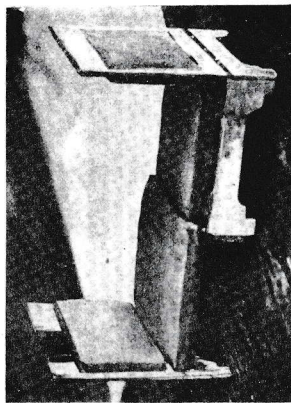
Rodtjenko i arbetskläder av Varvara Stepanova. 1922

ration europeiska, inte minst svenska, fotografer och filmare.

En läsesalong för en arbetarklubb som han ritat, visades på en konstindustriutställning i Paris 1925. Företet filmbolag designade han vad som skulle bli ambulerande biografer. Han gjorde mängder med bokslag. På metallfacket skissade han och hans elever mängder av "kombinationsmöbler", som i många fall fullbordades som examensarbeten.

Ett kombinerat stol-bord för schaackslonger. En bord-säng för trångboddade. Ett skåp-bord. Osv. Ofta är likheterna med en IKEA-katalog slående. Här finns exakt samma tänkande: snygg, ren form i standardiserat, hådrationaliserat utförande. Monteringsbart. Hopfällningsbart.

Tabara den hopfällbara stolen som form-

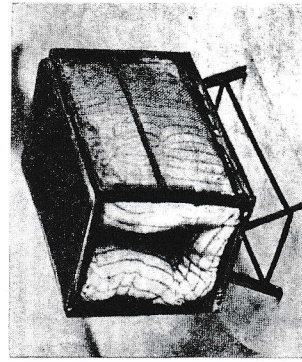
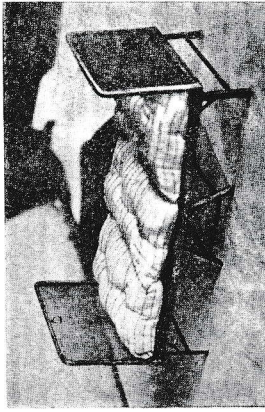
Kombinationsmöbel: Säng-stol.

gavs av en elev till El Lissitzky, som en tid arbetade på Rodtjenkos skola. Den är nästan identisk med dagens hopfällbara IKEA-stolar.

Rodtjenko formgav också kläder. Hans grundidé var att beröva kläderna deras "dekorativa och ornamentella aspekt". Arbetskläderna skulle stå i centrum. Funktion, rena färger, klara geometriska mönster var kännetecknande. På detta område lyckades konstruktivisterna bäst med att omsätta sina idéer i praktiken, bl. a. tog de hand om designen på Moskvass största textilfabrik.

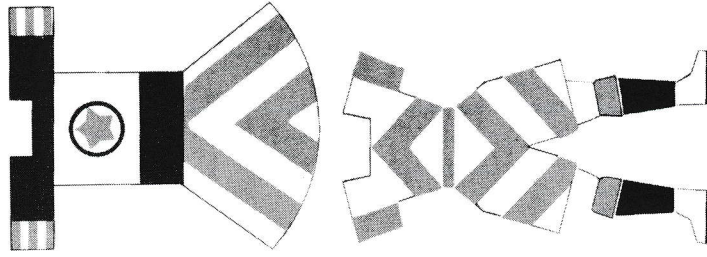
Aldrig ren form

Som en princip framhöll konstruktivisterna att inte en enda detalj på föremålen skulle vara ren form. Betrakta kläderna

Kombinationsmöbel: Säng-bord.

som ritats av honom eller av hans kollegor Stepanova, Popova m. fl. Den röda stjärnan på bröstet till en sportdräkt är inte en dekoration, den får bara vara till för att särskilja lagen, resonerade man. Ingen form utan funktion, alltså.

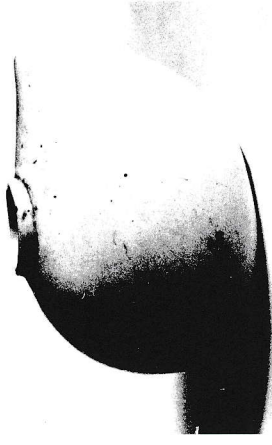

"Ingen form utan funktion". Stepanovas sportkläder.

Lissitzky, som var den som formulerade konstruktivismens teori klarast, förklarade att den borgerliga konsten och formgivningen var lögnaktig, genom att den applicerade en stil (klassisk, gotisk, rokok etc.) på massproducerade föremål. Konstruktivismen var ärlig, försökte inte efterlikna något den inte var. Den eftersträvade att ge ett helhetsintryck, lakoniska och

elementära formuttryck, som t. ex. geometriska mönster.

Beträffande de geometriska mönstren hade för övrigt Tatlin en utdragen kontrovers med Rodtjenko. Tatlin ville att konstnären inte skulle "låna" former från teknologin, t. ex. rent euklidisk geometri, utan tillföra den former. Studera Tatlins "napp-flaska" nedan som exempel!

Kommunens romantiker

Istället för komposition talade konstruktivisterna om "konstruktion", istället för att skriva "arrangerade" de, istället för att skapa "byggde" de. Målet var att krossa den gamla konsten, som satt som en påkladdad, lögnaktig dekoration på de flesta byggnader, bruksföremål och klädesplagg.

För konstruktivisterna var ordet "avbildad" tabubelagt. Den gamla konstens funktion, att endast "avbilda" eller "återspegla" verkligheten förkastades. Konsten skulle inte ha ett "innehåll" i den gamla meningen, utan ett "ändamål" (fordon, kläder, hus etc.).

Konstruktivisterna kallade sig själva "kommunens romantiker" och skissade på skinande nya framtidsstäder. Men snart var den tiden förbi då man i Sovjet gjorde pottor av guld, brände pengar och reste statyer av Campanella, skaparen av utopin om den klasslösa Solstaten.

Konstruktivismens teoretiska position

blev mer och mer ohållbar: De ville skapa nytt åt proletariatet, men förkastade i praktiken allt folket dittills skapat. Den stelnade revolutionens formlära var inte konstruktivism utan nyklassicism.

Krig mot konsten

Många av konstruktivisterna lämnade Ryssland under 20-talet. El Lissitzky, som gjort den "röda kilen" (använd av Vp som symbol) till ett begrepp för till Berlin. Kandinsky och i ännu högre grad ungern Léon Székely Moholy-Nagy tog med sig de konstruktivistiska idéerna till Bauhaus i Dessau i Tyskland, där de under åren 1923-29 renodlades, kodifierades och så småningom blev en integrerad del av arkitektur, formgivning, typografi osv. i hela Europa. I Moholy-Nagys tappning skapa-

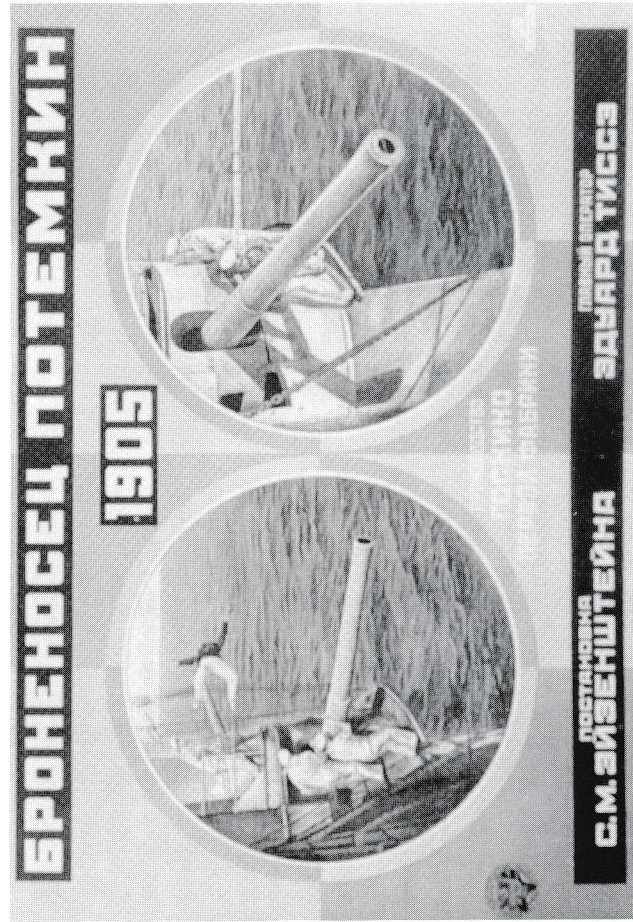
de konstruktivismen nya visuella lagar "grundläggande och enkla, motsvarigheten till ett mera ändamålsenligt, kooperativt och mänskligt samhälle".

Konstruktivisterna tvingades konstatera att många av deras idéer förverkligades snabbare i Tyskland, men ansåg samtidigt den västliga konstruktivismen förljugen.

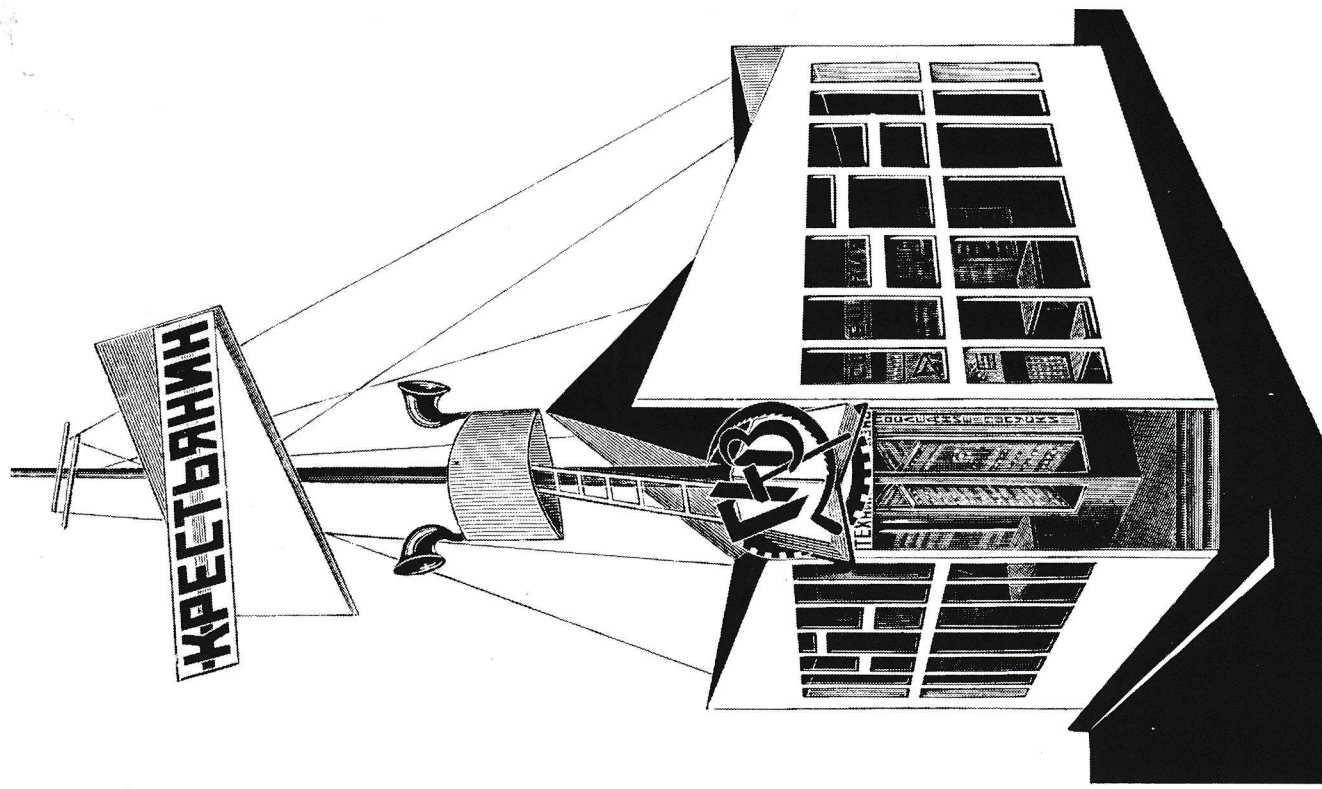
"Vi förklarade krig mot konsten... I väst frateriserar konstruktivismen med konsten", förklarade Lissitzky 1928.

I väst framställde sig konstruktivisterna som opolitiska, i öst var den "aggressiv och kompromisslös".

"Den för en hård kamp mot parasiterna, mot vänster- och högermålare, med andra ord mot alla som det minsta försvarar den spekulativa estetiska verksamhet som kallas konst."

Rodtjenkos affisch till Pansarkryssaren Potemkin.

Kiosk för bondby. A. Lavinskij 1924.

En färdig byggnad?

Om vetenskapsuppfattning i vår tid

av Svante Svensson

Utgående från Denis Diderot och Ilya Prigogine diskuterar Svante Svensson i denna artikel hur 1800-talets vetenskapliga ståndpunkter hänger kvar i det allmänna medvetandet, trots att 1900-talets vetenskap öppnar för en ny rationalism som omfattar en beskrivning av komplexa fenomen. Diderots filosofi förebådade delvis dessa moderna tankar.

Den framstående Diderotforskaren C-C Gillespie från Princetonuniversitetet i USA skrev en gång apropå Diderots Encyklopedi:

Men det vore att missa poängen om man gör en absolut boskillnad mellan dessa ideer (dvs de politiska ideerna i Encyklopedin) och encyklopedins tekniska innehåll. Ty Diderots briljanta och originella uppfattning var att låta teknologin bära ideologin. Detta var hans mästerverliga drag. Vår egen tid ser vetenskapen som en maktfaktor, men pga att relativt få människor besväras sig med att förstå särskilt mycket av den så är vi mindre imponerade av dess intellektuella triumf än 1700-talet var.

dade indianer. Genom länder som besegrats av de imperialistiska arméerna, drogs järnvägar, gruvor öppnades och skogar högs ned. Varor strömmade i allthetsigare takt, med nya transportmedel, från jordens hörn in mot metropolerna i Europa och USA.

Den vore blind som inte såg vetenskapens nya roll i allt detta. Francis Bacons dröm från 1600-talet om ett paradiset skulle förverkligas av naturvetenskapen infriades inte. Däremot kunde var och en se hur vetenskapen utvecklades till just en maktfaktor. 1800-talets djupast tänkande författare var säkerligen Jules Verne, som från sin författarbostad i Amiens skickade iväg allt mer mörka framtidskildringar.

Vetenskapsmännen såg sin prestige växa. Självförtroendet steg och det var till slut ingen måtta på självhyllningarna. Ett ekono- mofar haft med sig från 1800-talets Chicago där han under tjugo år arbetat som målare. Som barn fascinerades jag av en av inledningsmeningarna:

Senare tidars barn äro att beklaga, för vilka intet väsentligt återstår att upptäcka.

Alltså: När Newtonmekaniken utforskats sedan tvåhundra år och visat sig ge hållbara prognoser även då mätprecisionen ökat hundratusenfalt, när ångmaskinerna med hjälp av den mekaniska värmeteorin utvecklats till en grundläggande kraftteknologi, när stålproduktionskapaciteten ökat tusenfalt, när elektriciteten och magnetismen upptäckts och getts en enhetlig tolkning, när den moderna kemin fått ett teoretiskt fundament i en modern atomlära — ja då måste, ansåg många bedömare mot 1800-talets slut, rimligtvis det väsentliga

vara upptäckt. Kvar fanns, ansåg man, säkerligen ett antal restfenomen, ett antal hörn och vita fläckar.

Men *kartan*, själva *kartan* var i sina stora drag färdig.

Denna syn på vetenskapen, som en färdig byggnad spreds vida omkring. Vetenskapen blev vid denna tid verkligen en maktfaktor. Kring 1890-talet tillväxte de första stora industrigrenar som helt grundade sig på vetenskapliga upptäckter i stället för på hantverksmässig erfarenhet, nämligen den elektriska och den kemiska industrin. Den vetenskapliga metoden visade sig också vara överlägsen då det gällde att utveckla nya vapen. Det gällde inte längre endast ballistik. Under 1800-talet framtogs exempelvis helt nya stridsmedel av den framväxande kemiska vetenskapen: bomullskrut, nitroglycerin, dynamit. Särskilt tydligt blev eländet i första världskriget då Fritz Haber, som utvecklade den berömda Haberprocessen för att utvinna konstgödsel ur luften, blev den aktiva pådrivaren för att ta fram de moderna stridsgaserna, senapsgas och nervgas.

Utanför och inom de vetenskapliga utfö- rarnas krets smög sig misstanken in att eftersom paradiset — Bacons vetenskapliga paradis, Benjamin Franklins drömmar och den bättre värld som kunde växt ur de interijörer Diderots Encyklopedi visat fram — inte blev till verklighet, så måste själva vetenskapen bära skulden.

Denna tanke — att själva vetenskapen bär skulden till det förlorade paradiset — har aldrig försvunnit. Nästan dagligen kan man läsa på våra största tidningars debatt och kultursidor någon debattör som framför denna åsikt, den är synnerligen vanlig i miljökretsar och på DN har den ett språk- rör i t.ex. Eva Moberg som ofta låter sina

kolumner handla om vetenskapens del i skulden till allt elände.

Tanken återknyter till den underström av folkligt motstånd som funnits mot vetenskapen och det moderna industri-

samhället. Man måste komma ihåg att dagens effektiva produktionsmetoder och höga produktivitet

(Produktiviteten är

tio till tjugio gånger

högre idag än under

1700-talet) vuxit

fram genom ett an-

tal kriser, varav

många är av gam-

alt datum. Bruks-

döden började ex-

empelvis härja i

Sverige redan på

1820-talet när pud-

delprocessen i En-

gland hade slagit

igenom och stenköl

i allt högre grad bör-

jade ersätta träkol i

järnframställning-

en.

Uppfattningen att

vetenskapen bär

skulden för eländet

brukar också vara

kopplad till en este-

tisk värdering. Ve-

tenskapliga fakta

beskrivs som "kal-

la", vetenskapligt tänkande som "mekan-

niskt" och "förmuftet" ställs mot en före-

given känsla; politiken måste, framhålls

det ibland, styras mer av "hjärtat".

För den som läst Diderot, den stora En-

cyklopedins skapare, blir denna estetiska

uppfattning märklig. Som Lars Andrée

påpekade i Förr och Nu nr 2/1990 genom-

syrras nämligen Diderots verk av moraliska överväganden. För Diderot bildar vetenskap och moral en enhet.

Å andra sidan: Om vetenskapen idag vore sådan som den framträdde mot slutet av 1800-talet, så skulle det finnas verkligt fog för kritiken. Det var en sluten, deter-

ministisk och mekanistisk världsbild

som mejslades fram vid denna tid. Dess-

utom försågs den från 1800-talets mitt

med ett djupt pessimistiskt framtidsperspektiv då entropilagen upptäckts

och ett framtidsscenario i form av den s.k. värmedöden, då

energin jämt fördes

lats i universum och

ingen ordnad rörelse var möjlig, fram-

stod som ofrånkomligt.

Den belgiske kemisten Ilya Prigogine är

ne har träffande skrivit om den klassiska

vetenskapens dilemma mot 1800-

talets slut.

Vetenskapen in-

ledde en framgångs-

rik dialog med naturen. Men å andra sidan

var det första resultatet av denna dialog

upptäckten av en tyst värld. Detta är den

klassiska vetenskapens paradox. Den

avslöjade för människorna en död, passiv

natur, en natur som uppträder som en

maskin, vilken då den en gång blivit programmerad

fortsätter att följa de regler

som står inskrivna i dess program. I denna mening tjänade dialogen med naturen till att isolera människan från naturen, i stället för att bringa henne närmare den. En triumf för det mänskliga förmuftet blev till en dyster sanning. Det såg ut som om vetenskapen förmedlade allt den rörde vid.

Det är just här som Diderot skär igenom hela 1800-talet och talar direkt till oss tänkande människor mot 1900-talets slut. Diderot accepterade nämligen inte den deterministiska världsbild som kunde extrapoleras ur 1700-talets vetenskap. Voltaires bild av världen som ett urverk blev aldrig Diderots. Ständigt pekade han på de delar av verkligheten som inte stämde in. Typiskt är att han intresserade sig för biologiska frågor, där den levande materien ställs i relation till den döda. Han kunde aldrig acceptera en vetenskap som inte kunde beskriva människan själv i världen. Vetenskapen var därför för honom ofullständig, och därför behövde han aldrig låta förmuftet kapitulera. Moral och vetenskap diskuterade han därför alltid i jämförbara kategorier.

Men Diderot kom i skymundan av 1700-talets tänkare, därför att 1800-talets vetenskap blev så sysselsatt med att utreda tankarna från Newton. Och vilka triumfer firade man inte! Det är t.ex. antagligen svårt för oss människor på 1900-talet, som vant oss vid nya briljanta upptäckter snart sagt varje år, att föreställa oss mottagandet av Leverriers och Adams förutsägelse av planeten Neptunus existens och läge. För en rationalist måste den mekanistiska vetenskapssynen varit svår att undvika.

Som ett eko från 1700-talets diskussion mellan Rousseau och Diderot skriver man idag som om "känslan" måste stå mot "förmuftet". "Känslan" mot kärnkraft "förmuftet" för kärnkraft. "Känslan" mot

genteknik, "förmuftet" för genteknik.

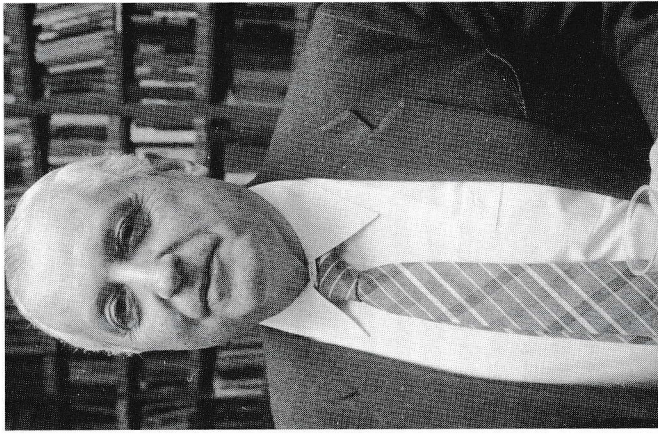
Prigogine har, genom att hänvisa till vetenskapshistorikern Joseph Needham, beskrivit situationen träffande:

Som Needham har betonat, har det västerländska tänkandet alltid pendlat mellan världen som en automatisk maskin och en teologi i vilken Gud styr universum. Detta är vad Needham kallar den "karaktäristiska europeiska schizofrenin". Faktum är att dessa visioner hänger samman. En robot behöver en extern gud.

Det märkliga är idag inte att synen på vetenskapen som deterministisk och roten till allt elände uppkommit. Den har som synes djupa rötter i västerländskt tänkande. Det märkliga är i stället att den envist hänger kvar trots att vetenskapen själv övergivit 1800-talets positioner. Intresset för det Gillespie kallar "vetenskapens intellektuella innehåll" är så lågt bland de intellektuella att de i allmänhet inte uppfattat det sätt varpå 1800-talets deterministiska vetenskapssyn gjort bankrutt. 1800-talets vetenskap sprängde nämligen sin egen världsbild i luften - inifrån.

Det började med elektriciteten och magnetismen. När, på 1860-talet, lagarna för dessa fenomen formulerats av den store brittiske teoretikern James Clerk Maxwell, befanns dessa strida mot Newtons lagar, som vid det här laget nästan betraktades som heliga.

Det skulle dröja fyrtio år innan Einstein hittade en lösning på problemet. Newtons lagar var, enligt hans relativitetsteori, bara en approximation. Maxwells lagar för elektricitet, hade däremot en större räckvidd eftersom de avslöjade en mera fundamental princip, nämligen att ljusets

Den ryskfödde kemisten Ilya Prigogine är professor vid universitetet i Bryssel och nobelpristagare i kemi 1977. Han har tillsammans med Isabelle Stengers skrivit flera böcker om vänder sig till en bredare allmänhet, bl. a. La nouvelle alliance (sv: Ordning ur kaos (Bokstogens förlag 1985)). Foto Odd Ullrich

hastighet i vakuum alltid uppfattas som konstant, oberoende av iakttagarens rörelse. Men det var inte lätt att smälta alla konsekvenserna av teorin. Tid och rum måste betraktas som sammankopplade, händelser som var samtidiga enligt en observatör kunde mycket väl vara tidsåtskilda enligt en annan. Faktum är att inte ens Vetenskapsakademiens Nobelkommitté kunde smälta konsekvenserna ens sex-tion år efter teorins genombrott. På Einsteins nobelbrev lär uttryckligen stå att han inte fått priset för relativitetsteorin.

Vetenskapsteoretiskt, i förhållandet till determinismen, var emellertid inte detta sammanbrott så stort som det kunde synas. Einstein själv förblev determinist. Skälen till detta ligger emellertid utanför denna artikels ämne.

Värre var det med upptäckten av kvantfenomenen. När man började undersöka de elektriska fenomenen i växelverkan med materien så visade det sig att hela vetenskapens teoribyggnad måste rekonstrueras för att kunna beskriva materiens minsta beståndsdelar. Från 1890-talet och framåt tilltog förvirringen i stort sett med varje nytt experiment. Emellertid växte en ny teori, kvantfysiken, fram kring 1925. Denna teori var den första som rejält gjorde upp med determinismen. Kvantpartiklar som elektroner, fotoner, protoner och neutroner uppträder i denna teori enligt statistiska lagar när de detekteras i vetenskapsmännens detektorer.

Medvetenheten om att 1900-talets vetenskap i detta avseende är radikalt annorlunda än 1800-talets vetenskap har under det senaste decenniet börjat tränga utanför specialisternas krets. Det finns idag en rad populära böcker om kvantfysik, ja det har t.o.m. växt fram en underström av vad man lämpligen bör kalla kvantmystisk

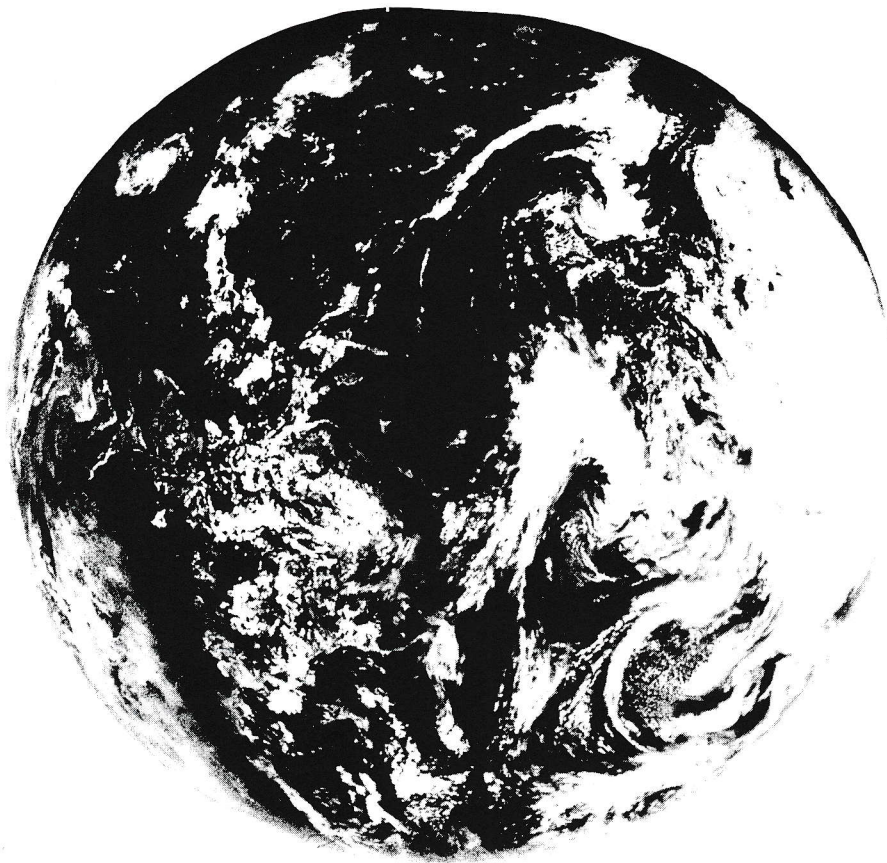
litteratur.

Men inte heller kvantfysiken innebär trots allt ett så stort brott mot de fundamentala tankarna inom 1800-talets vetenskap som man skulle kunna tro. Visserligen reglerar slumpen den enskilda kvantpartikelns uppträdande i våra detektorer, men den statistiska fördelningen av de miljarders miljarders partiklar som bygger upp tingen i vår värld utvecklas precis som deterministiska ekvationer förutsäger.

Det verkligt allvarliga brottet med 1800-talets tänkande har i stället successivt trängt fram vid sidan av de berömda teoribyggnaderna. De har utförts av personer som av Prigogine beskrivits som "blygsamma forskare". Det är också sent på 1900-talet som de allvarliga konsekvenserna har blivit genomlysta.

Det tog nämligen lång tid att inse att de vetenskapliga triumfer som vi imponerats av faktiskt rör en mycket begränsad del av verkligheten. Newtons lagar, som 1700-talets intellektuella var så imponerade av och som 1800-talets vetenskap gjorde sakrosanta, gäller nämligen i strikt mening endast en partikel, eller två växelverkande partiklar. Längre sökte man under sjutton och artonhundratalet lösa "trepartikelproblemet" men fann endast lösningar i form av specialfall. Det allmänna problemet att beskriva tre partiklars rörelse i förhållande till varandra klarade man inte av. På artonhundratalet trodde de flesta att detta nog var en – i och för sig utsträckt – tidsfråga. Men tidigt på 1900-talet kom de första resultaten som ifrågasatte denna uppfattning.

Det förhåller sig helt enkelt så att när vetenskapen söker beskriva ett system av fler partiklar än två så räcker inte de deterministiska lagarna till. Nya fenomen inträ-

Kaos-forskningen började med ett studium av s.k. icke-linjära differentialekvationer. Först med datorernas intåg kunde dessa lösas numeriskt. Vissa lösningar tycks sakna all regelbundenhet och är starkt känsliga för indata i vissa fall.

Vädret är ett skolexempel på detta. Det beskrivs av Navier-Stokes differentialekvationer, som är icke-linjära. Att man inte kan förutspå vädret för någon längre tid beror på att sådana ekvationer är instabila i matematisk mening, dvs små variationer i indata leder till dramatiska förändringar i slutresultatet. Detta kallas ibland "fjärilseffekten" efter ett föredrag av Edward Lorenz, betitlat: "Förutsägbarhet: kan en fjärils vingslag i Brasilien utlösa en tornado i Texas?"

der som inte kan observeras för de små systemen. Det viktigaste fenomenet brukar kallas icke-reversibilitet och kan lätt förklaras. Om jag blandar en liter vatten (som är ett verkligt stort system med miljarders miljarders molekyler) som har temperaturen 100 °C med en liter vatten som har temperaturen 0 °C så kommer jag efter en stund ha två liter vatten med temperaturen 50 °C. Det händer däremot aldrig att jag i en tvåliters blandning av vatten med 50 °C temperatur kan observera att vattnet plötsligt av sig självt delar upp sig i en del om en liter som har temperaturen 0 °C och en annan del som har temperaturen 100 °C. Processen går bara i ena riktningen, den är irreversibel. Fenomenet är ett uttryck för den s.k. entropilagen, som av Prigogine anses vara fysikens viktigaste "därför att den definierar tidens riktning".

Varken kvantfysiken eller relativitetsteorin andas en stavelse om irreversibilitet. Prigogine har ändå rätt i att det är det viktigaste fenomenet i hela den observerade verkligheten. Teorin för temperaturer och reversibilitet kallas för termodynamiken, och den har ständigt fått *läggas till* de berömda teorierna. Många försök har gjorts att härleda lagar om irreversibilitet ur övriga lagar i fysiken. De har alla misslyckats. Termodynamiken är en teori som står vid sidan av de övriga.

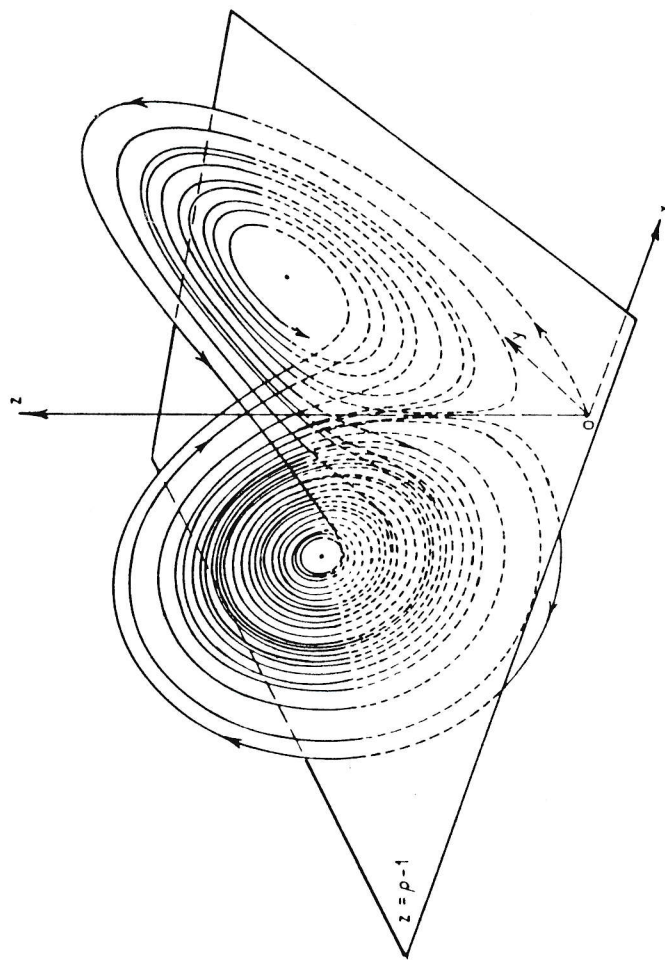
Strax efter det att entropilagen upptäckts på 1800-talet trodde man inte att situationen skulle åstadkomma så stora problem. Om man nämligen blandar två vätskor med olika temperatur kan man helt deterministiskt förutsäga *sluttemperaturen*, dvs det tillstånd vätskan kommer att ha efter lång tid, vid det man kallar *jämvikt*. Mot mitten av vårt sekel började emellertid forskare, bland dem Ilya Prigo-

gine, fråga sig vad som hände, inte vid jämvikt, utan just när temperaturutjämningen pågick, i *icke-jämviktssituationen*. Resultaten blev ytterst förvånande. Ett helt nytt fenomen kunde observeras där alla deterministiska prognoser kom på skam. Fenomenet kallades *kaos*. Men vad ännu värre var, visade det sig snart att detta kaos kunde uppvisa ordnade strukturer. Kaos innebar förstås att alla vetenskapliga prognoser om de enskilda partiklarnas rörelse var omöjliga, men ändå kunde långa täthetsvågor uppträda i systemen. Snart insåg man att man började studera fenomen som var vanliga, men som vetenskapen hittills lämnat därhän. Moln, skummet i ett vattenfall, vädret i allmänhet, är vardagliga fenomen som faller inom området.

Under sextioalet blev datorer allmänt tillgängliga. Det intressanta var att man nu fick möjligheten att stoppa in fysikens ekvationer och simulera uppträdandet även för stora system av partiklar. Och nu visade det sig att även den klassiska fysikens paradoxer inbehöll kaos. T.o.m. i planet, netsystemet kan man visa att en planet, som har en mycket excentrisk bana från början, kommer att röra sig på ett oförutsägbart sätt. Planeten Plutos rörelse är ett exempel. Även med mycket kraftfulla datorer omöjliggörs förutsägelse av dess rörelse för långa tider.

Voltaires urverk, som antogs beskriva världen, var mycket mer komplicerat än en maskin med ett antal kuggar. Diderots kritik var berättigad.

Det som så småningom kan skönjas i denna nya 1900-talsvetenskap är något oerhört spännande. Bortramlar alla drömmar om att kunna härleda alla fenomen från en enda ekvation. Det var denna dröm som fick författaren Dürrenmatt, som

Lorenz' ekvation för vätskeströmning ger en (starkt förenklad) beskrivning av hur vätskor strömmar då de upphetas. Lösningarna till ekvationen tycks inte ha någon regelbundenhet och är, visar det sig, starkt känsliga för indata.

Bilden visar lösningen till Lorenz' ekvation, sedd ur ett visst matematiskt perspektiv som visar att det dock finns en regelbundenhet. Därav uttrycket "ordning ur kaos".

verkligen förläst sig på de två kulturema, att skriva en mardrömspjäs, *Fysikerna*, där stölden av en sådan ekvation gav en diktator total makt. Hela pjäsen vilade således på en missuppfattning! Fram skymtar i stället en möjlighet att kunna tolka den *komplexa* värld vi lever i just som *komplex*. Prigogine har beskrivit denna situation med följande ord:

Det artificiella (Dvs de förenklade system av väsentligen en eller två partiklar som 1700- och 1800-talet imponerades av) *kan vara deterministiskt och reversibelt. Det naturliga innehåller nödvändiga element av slumpmässighet och irreversibilitet. Detta leder till en ny syn på materia, i vilken materien inte längre är den*

passiva substans som beskrivs i den mekanistiska världsbildningen, utan är förbunden med spontan aktivitet. Denna förändring är så djupgående att, som vi uttryckte det i vårt förord, vi verkligen kan tala om en ny dialog mellan människan och naturen.

Den syn på vetenskapen som Diderot, som rationalist och vetenskaplig amatör i ord-rätt mening, fick formulera med 1700-talets vaga begrepp, och som innehöll en diskussion om moralen, håller alltså på att få en fast rationellt vetenskaplig kärna. Denna kärna är väsensskild från 1800-talets vetenskap och bör intressera en mycket större krets av läsande och tänkande människor än de aktiva vetenskapsmännen.

Intresserad av vetenskap och upplysning?

Gör en efterbeställning — köp tidigare nummer!

Svante Svensson har skrivit bl.a:

- 1/78 Naturen och människan — människan och naturen
- 3/79 Ljus över landet! Om upplysningen och den stora franska encyklopedin
- 1/81 Utvecklingsoptimism
- 3/83 Det tänker man inte på. Funderingar kring vetenskapens fantasier och vardag
- 3/84 Det elektriska 80-talet
- 3/86 Ett svar från det tjugonde århundradet (Om Hofstadters bok *Gödel Escher Bach*)

Pris 30 kronor per nummer (inkl. porto). Sätt in på postgiro 35 60 72-9 och ange vilka nummer Du önskar.

Kinesisk grafik i kampen

Om en aktuell utställning på Kulturhuset

av Per Arne Skansen

På Kulturhuset i Stockholm öppnades den 9 november utställningen "Kina - revoltens bilder 1937 - 1948". Den har tillkommit på initiativ av Jan Myrdal, Gun Kessle och Torsten Jurell. En enastående samling träsnitt, som aldrig tidigare visats i Sverige, har ställts till förfogande av Musée d'Histoire Contemporaine i Paris.

Utställningen visar hur träsnittet användes i den politiska kampen. Den tusenåriga tekniken blommade upp och utvecklades, till en början i det fördolda, efterhand med allt större spridning, såsom i tidningen "The Voice of China", tryckt illegalt i Shanghai.

Vi ser exempel på hur länder och folk lånar sinsemellan, inspireras och berikar sin konst — en sidoavdelning visar verk av svenska grafiker som bygger vidare på det kinesiska.

Utställningskatalogen innehåller tre tungt vägande artiklar. Laure Barbizet-Namer (intendent vid Musée d'Histoire Contemporaine) ger den historiska bakgrunden, Jan Myrdal behandlar bl. a. konstens roll i den nationella enhetsfronten. Torsten Jurell berättar om sina egna erfarenheter och om vad det kinesiska betytt för honom, på Valands konstskola och senare i livet.

Utställningen pågår till och med den 13 januari 1991.
Du som är i Stockholm, passa på att gå dit!

* * *

På de följande sidorna återger vi, för första gången på svenska, "De fem hjältarna", en mustig bildberättelse från kriget mot Japan, med sexton träsnitt av Yen Han.

Regementschefens order

Hösten 1944 inledde japanerna ännu en rensningsaktion mot Lang-ya-berget.

Lang-ya-berget är beläget på Yi-flodens södra strand. Det är strategiskt en viktig port på östra sidan av Shansi-Chahar-Hopei Gränsområde. Japanerna måste, för att kunna rensa upp i gränsområdet, inleda med en attack mot Lang-ya-berget.

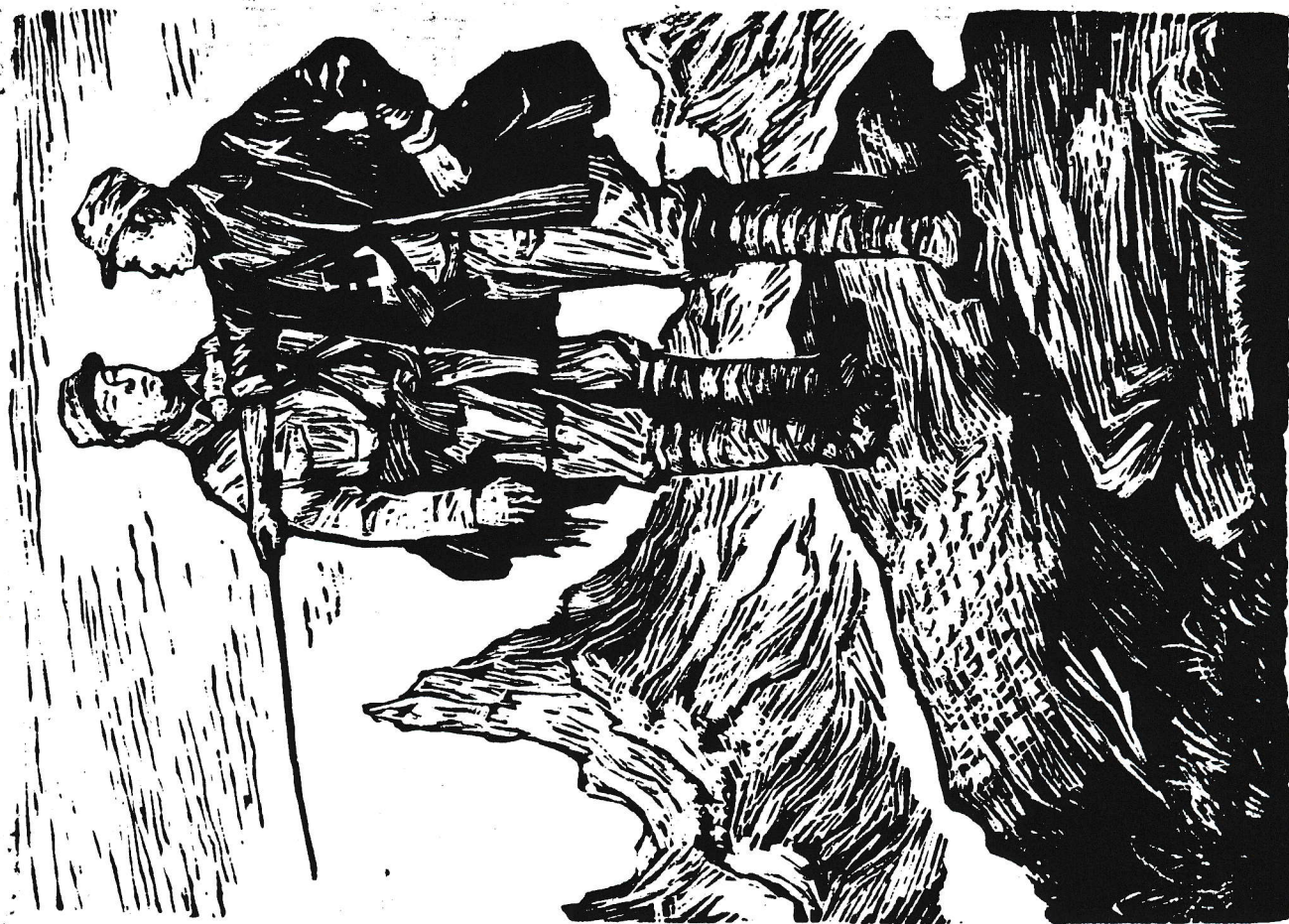
Men de trupper som fanns förlagda här var Chiu-regementet, general Yang Cheng-wu:s huvudstyrka. Under dessa år blev japanerna besegrade och drevs på flykten var gång de angrep berget. Den häraktionen varade i över en månad, men de vann ingenting.

Av detta blev japanerna så rasande att deras befälhavare, Kou Chien, sade: "Den här gången skall jag upprätta en plan för att fullständigt utrota Chius styrkor!"

Mot gryningen den 20 september blev därför läget plötsligt mycket allvarligt; mer än 3 000 fiendesoldater gick till angrepp från nio håll samtidigt. Snart var alla dalgångar och raviner fulla med japaner.

Vid den här tiden bevakade Sjunde kompaniet en stig som ledde västerut upp mot Chi-pan-tor, den högsta klippan, där regementets högkvarter hade upprättats.

Befälhavare Chiu sade till chefen för Sjunde kompaniet: "Fienden har funnit oss. De har bestämt sig för ett samlat angrepp mot Chi-pan-tor med styrkor tre gånger så stora som våra egna. Jag beordrar er att ta med två grupper som skall täcka huvudstyrkans hemliga reträtt. Chi-pan-tor måste hållas fram till middagstid. I annat fall avslöjas våra planer."

"Chi-pan-tor måste hållas fram till middagstid."

II

Masterna på klippan

Efter att ha utdelat sina order lämnade befälhavaren två små grupper kvar med mer än tjugo lådor ammunition. Därefter evakuerades huvudstyrkan snabbt och tyst. Endast två maste lämnades kvar, högst upp på klippan.

Det var radiostationens maste. I 8:e Route Armén var radiostationer ytterst sällsynta, de fanns bara i regementenas högkvarter. Man kunde vara säker på att där det fanns en antenn, där fanns också stora trupper koncentrerade. Därför sade ledaren för sjätte gruppen till kompanichefen:

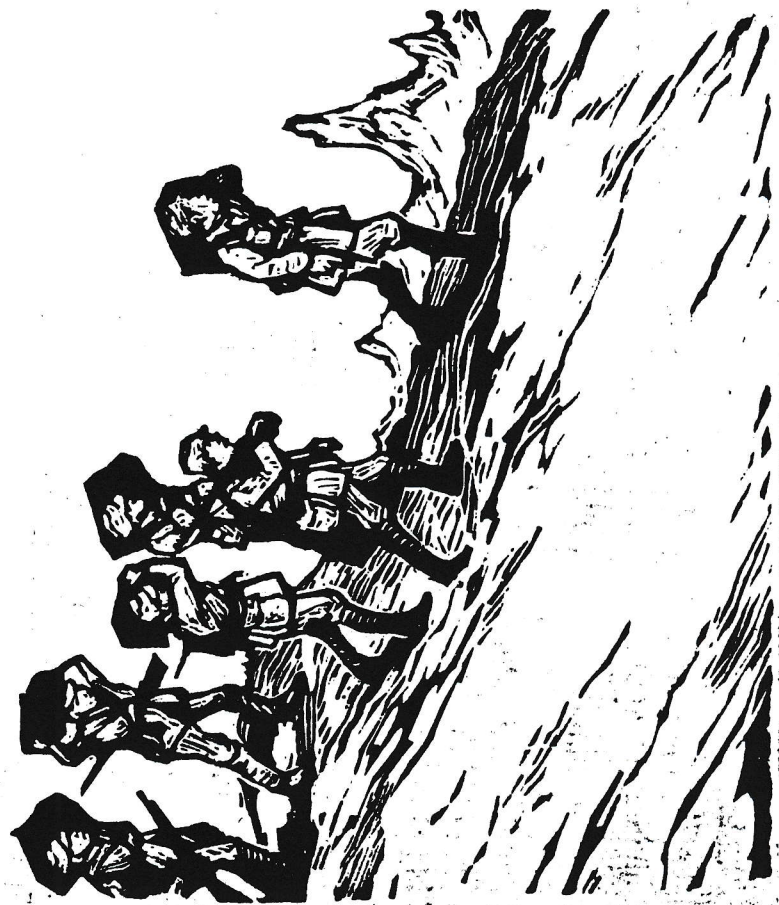
"Låt oss ta ner antennen, så vi inte röjer oss!"

"Nej, den här gången skall den synas. Jag är bara orolig för att japanerna inte ser den" svarade kompanichefen.

"Varför?" undrade soldaterna. Deras befäl skulle just fråga, när kompanichefen pekade på ammunitionslådorna och sade:

"Gå nu, och ta dem med nerför berget."

Han lyfte själv upp en låda och sprang i förväg.

"Han lyfte själv upp en låda och sprang i förväg."

III

Den nyuppfunna "minan"

Medan han sprang, manade kompanichefen på sina män: "Skynda på! Det dagas snart. Vi måste minera."

"Var är minorna?" frågade Hu Teh-lin nyfiket.

"Vad tror du att du bär på?" sade chefen medan han sprang nedåt.

Hu Teh-lin hade varit i armén flera år, men aldrig sett att man packat minor i sådana här lådor.

"Hur många ligger det i en låda?" frågade han.

Kompanichefen hade inte tid att svara. Han ledde soldaterna till bergets fot och sade till dem:

"Kamrater, skynda er och gräv hålen. Vi måste aptera minorna innan det blir ljus."

Hu Teh-lin bände bort locket till en av lådorna med sin bajonett. Sedan ropade han:

"Vi har fått fel grejer med oss! Det här är ju handgranater."

"Ingen fara" sade kompanichefen. Han tog upp tre granater, band ihop dem till en, öppnade tänderen, virade ihop stubinrådarna, pekade på dem och sade:

"Titta! Sätt bara ett anslagsrör här. Blir inte det en mina av ny typ, så säg! Finns det inga minor får det duga med handgranater. Hur som helst, japanerna ska få betala ett högt pris för att komma över Lang-ya-berget."

"Finns det inga minor får det duga med handgranater."

IV

Fiendens anförare

Gryningen kom. Mineringen var fullbordad. Sjunde kompaniets chef tog skydd tillsammans med sina män halvvägs uppför sluttningen. Framför dem låg det minerade området, bakom dem reste sig bergets topp, Chi-pan-tor, där antennen syntes klart och tydligt mot den blå himlen.

Snart kom fienden upp mot berget; som ett gult hav, omkring femhundra soldater. De var alla starka och storväxta, de kom från Japans bergstrakter. Deras befälhavare Kou Chien hade låtit upprätta den här speciella "bergsstyrkan" för att kunna mäta sig med Chius regemente, som var en svuren fiende.

Kou Chien såg i ikaren upp mot bergstoppen. Han fick troligen syn på antennen där uppe, för plötsligt drog han sitt svärd, och började svinga det våldsamt över huvudet. Alla japaner började springa frenetiskt uppför berget. De trodde säkert att Chiu fortfarande fanns uppe på toppen.

Sjunde kompaniets chef sade tyst:

"Vi lät antennen stå. Nu ska den få göra sitt jobb."

Knappt hade han sagt detta förrän det hördes en rejäl smäll nere från stigen. Tre japaner flög ismåbitar. Soldaterna bakom dem blev dödsförskräckta, kröp ihop, vände om och försökte fly undan.

Deras befäl tillät dock ingen reträtt, utan lät sitt svärd dansa i luften över soldaterna. Japanerna tvingades resa sig och rusa uppför kullen.

"Japanerna tvingades rusa uppför kullen."

V

Två grupper

Nästan alla minor hade exploderat. Mer än femtio japaner var döda eller sårade. Kou Chien svingade svärdet hela tiden, och japanerna kom allt närmare.

"BANG!" Ännu en mina exploderade. Det var den sista. I samma ögonblick öppnades eld mot japanerna, först med maskingevär, sedan granatkastare, gevär och handgranater. Eldgivningen var mycket kraftig, precis som om det hade varit Chius huvudstyrka som låg här.

Fler och fler japaner mötte döden, och deras anförare högg alltmer ursinnigt i luften. Fienden trodde att de hade träffat på Chius huvudstyrka. Det blanka svärdet drev soldaterna framåt. De trampade över liken och rusade andfädda uppför kullen.

På en salva från vårt maskingevär svarade fienden med tio salvor. Ett skott från vår granatkastare besvarade japanerna med en hel skur kanonkulor.

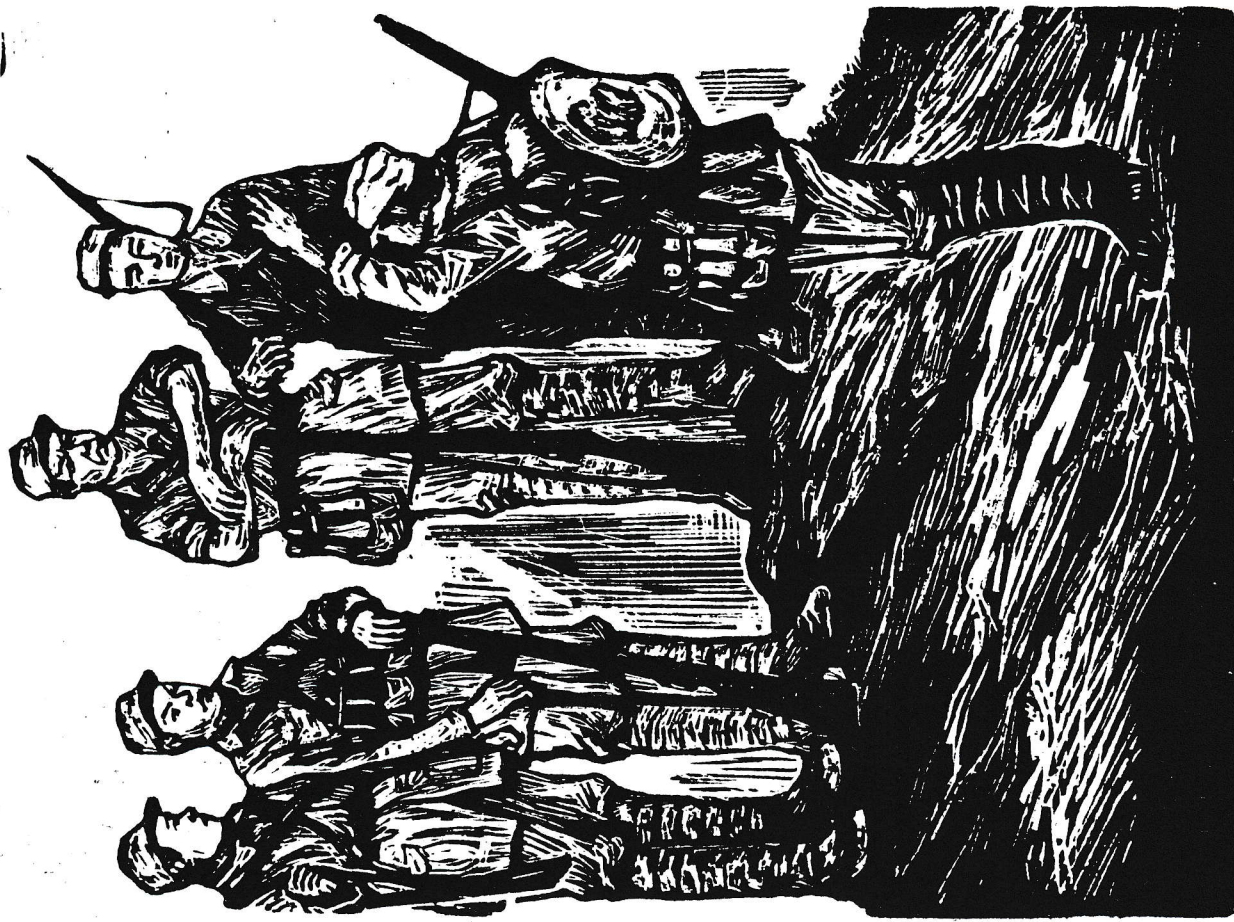
Fler och fler fiendesoldater kom upprusande.

Sjunde kompaniets befälhavare, som ledde de två små grupperna, gav lite sporadisk eld. Genom att stegvis retirera uppför kullen lockade han så småningom fienden att komma efter.

"Sjunde kompaniets befälhavare gav lite sporadisk eld."

Ma Pao-lin, gruppchefen

Det var ungefär vid middagstid som fienden kämpade sig upp till toppen.

Regementets huvudstyrka var då redan långt borta. Nu gällde det för merparten av de två smågrupperna att retirera. Chefen för Sjätte gruppen, Ma Pao-lin, sade:

"Jag täcker återtåget!"

Ma Pao-lin var inte den som yttrade sig så ofta, men när han gjorde det betydde det alltid något.

"Jag täcker återtåget!" Så klart och rejält det lät! Det var sådant som gjorde att hela kompaniet kände respekt för honom, och att han valdes till ordförande i partimedlemmarnas grupp. Vad helst Ma föreslog, kunde man vara säker på att hans manna skulle tävla med varandra för att mäta sig med honom. Soong Hsueh-yi var först att ställa upp:

"Jag kommer med dig!"

"Räkna med mig." kom det snabbt från Keh Chen-lin, en partimedlem.

"Mig också". Hu Fu-tsai räckte upp vänster hand.

"Jag...". Flera röster hördes, sammanlagt sju-åtta man anmälde sig. Men Ma sade:

"Det är tillräckligt med fem, mig själv inräknad. Men ni får lov att ge oss mer patroner och granater."

"Räkna med mig."

VII

Fem gevär

När de hade fått fler patroner kände sig de fem väl till mods. IFolkets Armé bekymrade man sig inte så mycket över fiendens antal, utan man såg till att man hade nog med patroner för att döda fienden.

Nu var patronbältena fulla, och de hade rejält med handgranater. De drog åt bältena i midjan och gav sig av längs en bergskam söderut. Deras steg var lätta, deras gång som svalors flykt.

Bergskammen ledde rätt mot Chi-pan-tor uppe på toppen, och skilde Sjunde kompaniet och fiendens trupper åt.

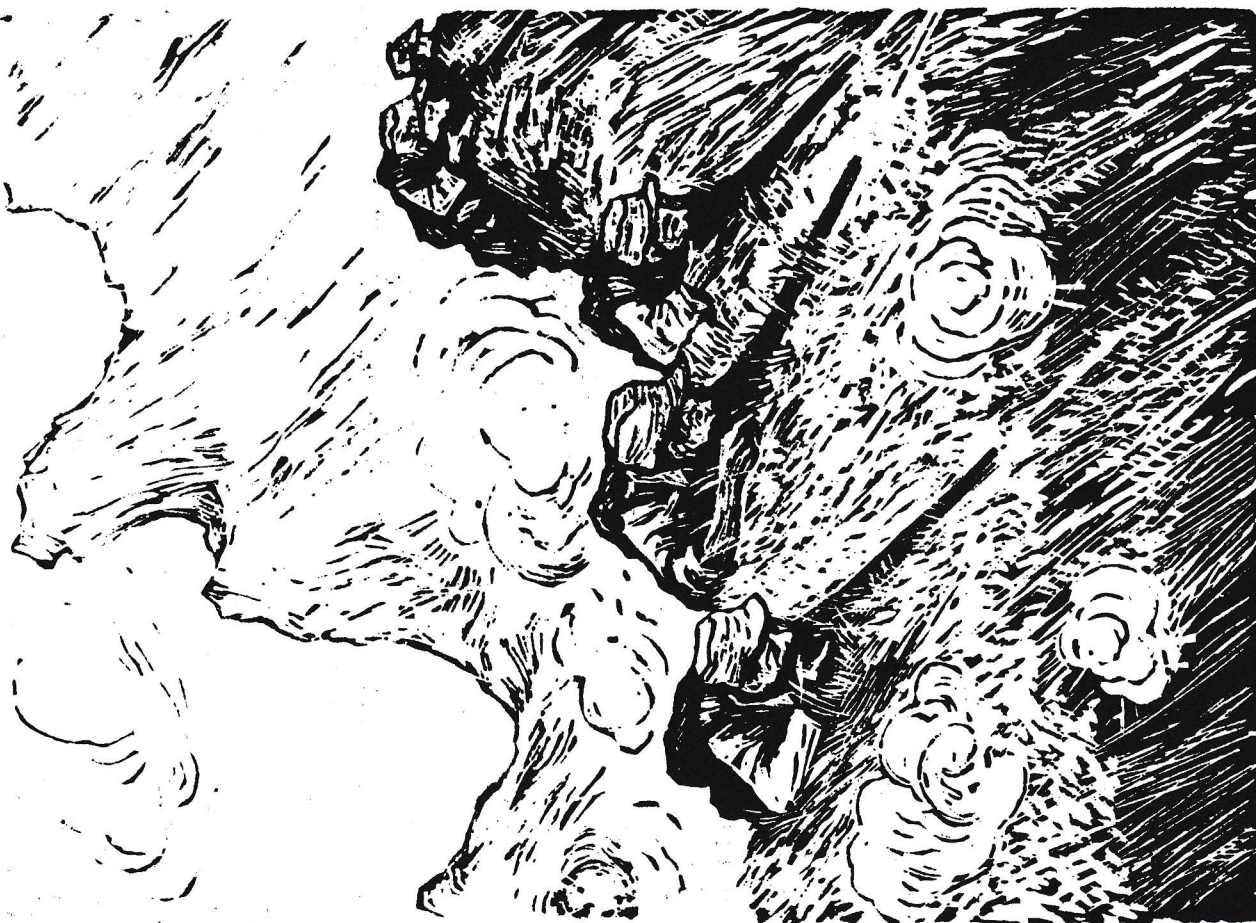
Det var en bra plats för att täcka återtaget. På lagom avstånd öppnade de fem eld mot fienden med fyra stycken "tou-ton" (ett slags dubbelpipigt gevär) och ett gevär modell 3.8:

"Pang! Pang!..." Så djärvt och dristigt det lät! De fem drog med sina vapnen fiendens hela uppmärksamhet till sig.

Deras eld besvarades med en skur av kulor, som med dova smällar slog upp små dammoln ur jorden.

Fiendens granater slog ner bakom de fem; kraftiga rökpelare steg upp, lerklumpar och stenar regnade över dem.

Vid det här laget retirerade Sjunde kompaniets anförare obemärkt med sina män, och de var snart som uppslukade av bergen.

"De fem drog med sina vapnen fiendens hela uppmärksamhet till sig."

VIII

På bergskammen

Uppe på bergskammen låg de fem och gav eld då och då. Kulorna var dyrbara, så de sköt inte i onödan.

Nerifrån kom fienden allt närmare med maskingevär och granatkastare och gav allt kraftigare eld. Det var som en häftig regn- och hagelstorm.

På Lang-ya-berget brukar det vara kallt på morgonen, men nu fick striden värmen att stiga. Det kom värme från granaterna, soldaternas ansikten blossade, till och med själva berget rök av värme. Kruträken blandades med damm och lade sig som ett täcke över våra hjältar.

Luften var kvävande. De blev alldeles rödögda, deras öron fylldes av dånet från kanonerna. Men Ma, gruppchefen, var hela tiden lugn och förde fast befäl över slaget. Det var dags för reträtt:

"Soong Hsueh-yi, du går först." sade han till den korte kamraten vid sin sida.

"Nej, du går först." svarade den korte utan att vända på huvudet. Det slamrade när han fyllde magasinet.

"Jag springer fortare än du, ge dig av nu!" Gruppchefen lät lite otålig. Han var rädd att den korte inte skulle vara tillräckligt snabb. Ma var ofta den som stannade kvar för att täcka de andras reträtt.

Soong Hsueh-yi låg blick stilla och siktade – "Pang!" ett skott till, sedan reste han sig och sprang iväg.

"Pang! – ett skott till, sedan reste han sig och sprang iväg."

IX

Den enda vägen

Vart än de fem gick skulle de förföljas av fiendeeld. Det var bara klippan i söder som inte hade ockuperats av japanerna. Ma Pao-lin pekade mot klippan och sade:

"Följ den vägen, Hu Fu-tsai går efter Hu Teh-lin, iväg med er!"

Och vilken väg det var! Ingen skogshuggare hade någonson gått på en sådan väg, och ingen herde heller.

Men nu var det den enda vägen. Så länge det inte var stup eller en lodrätt klippa, så länge man kunde hitta gräsrötter eller törnebuskar att ta tag i och häva sig upp, så länge gick det an!

Men inte ens här slapp de fem undan japanernas angrepp. De sköt granater mot klippan och försökte stänga vägen. Det rök av gräs som brann, och törnebuskarna stod och darrade i granatelden..

Våra hjältar – som var av bondesläkt – kom emellertid igenom. De tog tag i vad som fanns och klättrade uppför den rykande branten, precis som om de skulle ut och skära gräs i bergen där hemma.

"De klättrade uppför branten, som om de skulle ut och skära gräs."

”Situationen är allvarlig”

De fem klättrade uppför klippan med japanerna efter.

Japanerna, med sina tunga stövlar, fick dåligt fäste i gräset. Den förste tappade balansen, föll ner och krossades mot botten av ravinen. Den andre nådde halvvägs upp, men tappade plötsligt taget och mötte samma öde.

Den tredje och fjärde föll ner och slogs i småbitar. Åtta japaner hade dött innan våra fem hjältar kom åt att öppna eld.

Fienden gav dock inte upp.

Slutningen var full av dem; de klättrade, snubblade, föll och kämpade sig uppåt, som en flock vildsinta vargar i desperat jakt på sitt villevärld.

”Kamrater!” skrek Keh Chen-lin, ”fienden har lyckats ta sig upp! Situationen är allvarlig! Vi får slåss, och fullgöra vår plikt.” Han var kommunist. Partimedlemmarna låg framme vid kanten och bevakade klippan.

”Det är rätt!” svarade en ung kamrat vid namn Hu Teh-lin. ”Vi måste fullgöra...” Han hade inte tid att avsluta meningen, utan lät i stället geväret tala:

”Pang!” Geväret lät lika bestämt som skytten själv, och en japan rullade nerför branten.

”De följde desperat, som en flock vildsinta vargar.”

Chi-pan-tor

Granaterna kom från tre håll längre ner i branten. Det enda som som återstod var att ge sig iväg söderut.

"Korpral, korpral!" ropade Hu Fu-tsai, "nu är läget riktigt dåligt!"

"Vadå?"

"Vi är omgivna av stup på tre sidor.

Hu hade rätt. Det var ett tresidigt stup, 60 meter djupt.

Detta är Lang-ya-bergets högsta topp, Chi-pan-tor, det tresidiga stupet. De fem hade ingen annan stans att ta vägen.

Ma sade efter en snabb undersökning av terrängen:

"Kamrater, här finns inget annat än döden att vänta. Det är svårt för japanerna att komma upp. Om någon vågar närma sig så skjut ner honom."

"Ja, här finns inget att förhandla om och inget att förlora" sade Hu Fu-tsai.

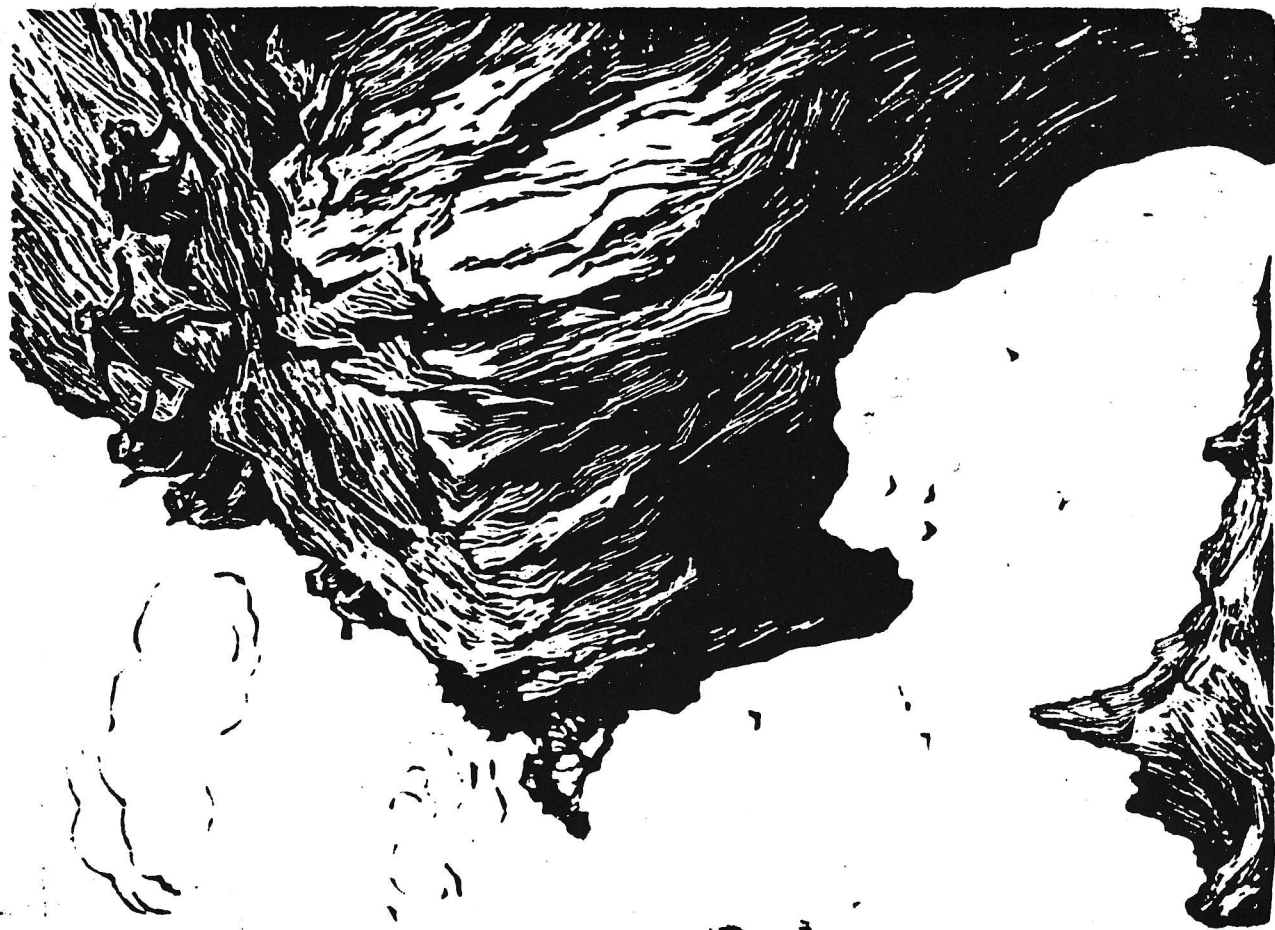
Faktum är att platsen erbjöd perfekt skydd med skugga och högt gräs.

Vid det här laget hade japanerna fått upp sina maskingevär till bergets fot, ett till vänster, ett till höger och ett i mitten. Tre granatkastare fanns på endast hundra meters avstånd.

Japanernas befälhavare viftade med en röd flagga, och hans män rusade uppåt. Ett huvud syntes i det höga gräset.

"Lägg an!" beordrade Ma Pao-lin, "Skjut!"

Japanen, vars huvud hade dykt upp ur gräset, rullade nerför branten.

"Det enda som som återstod var att ge sig iväg söderut."

XII

"Ni ska bli väl behandlade, era djävlar!"

Det viftades åter med den röda flaggan där nere, och japanerna kom uppåt. Elden från maskingevären tilltog i styrka. Granaterna visslade över deras huvuden och slog ner på andra sidan stupet.

"Aaaaaah..." vrålade fienden. Mer än trettio man rusade uppför branten, 100 meter kvar, 50 meter kvar...

"Ge upp! Vi lovar er god behandling!. God behandling!..." skrek japanerna. Deras bajonetter och hjälmar sågs nu glänsa helt nära.

Flammande hat tändes i ögonen hos våra fem hjältar, men de sade inget.

"God behandling, god behandling!" Rösterna kom närmare.

Korpralens ansikte blev rött av vrede. Han slängde iväg en handgranat och sade:

"Här ska ni få god behandling, era djävlar!"

"Här skall ni få ..." fyllde de andra fyra i.

"Pang!" alla fem granaterna exploderade samtidigt. Den röda flaggan föll nerför branten tillsammans med de döda japanerna.

En andra attack slogs tillbaka, en tredje likaså. Mer än fyrtio lik låg spridda på det blodfläckade gräset, och bland dem tre flaggor.

"Här ska ni få god behandling, era djävlar!"

XIII

Den sista handgranaten

Solen skulle just gå ner bakom berget. Japanerna satte in ytterligare en attack.

Det var den fjärde attacken, och den skakade hela berget.

"Korpral!" skrek Hu Teh-lin, "mina patroner är slut."

"Handgranat!" svarade Ma utan att vända på huvudet.

"Bara en kvar."

"Samma som jag," sade Soong Hsueh-yi, och lyfte sin granat. "se här!"

Fienden var just på väg upp, mer än trettio stycken. Soong Hsueh-yi kastade, de andra följde hans exempel och japanerna tumlade nerför branten.

Nu fanns det bara en granat kvar där uppe – och korpralen höll den i sin hand.

Alla ögon riktades mot korpralens hand som kramade granaten hårt, hårt.

Ma Pao-lin tänkte: "Vilka skall bli den här granatens offer? Fienden eller mina egna män, tillsammans med mig?"

I slutningen dök ett nytt huvud upp.

Utan en sekunds tvekan slängde korpralen iväg den sista handgranaten mot japanen.

"Japanen föll ner för branten, som så många före honom."

XIV

Gevären, lika dyrbara som deras liv

Nu fanns inget mer att säga. De fem såg på varandra.

Ma Pao-lin såg mot skyn, horisonten färgades av scharlakansröda moln. Stenen de låg på var hård, strax intill stod en röd blomma rak i vinden, den höll huvudet högt...

"Kamrater," sade Ma, "det finns bara ett sätt – att hoppa nerför stupet."

"Just det!" sade Keh Chen-lin, "kriget mot japanerna måste utkämpas till det bittra slutet. Det är ärofyllt att dö för Gränsområdet."

"Vi tillhör alla 8:e Route Armén," sade Hu Fu-tsai, som kom från Honan. "Om vi inte bor i Gränsområdet* så är vi i alla fall kineser."

Plötsligt reste sig Hu Teh-lin, stor och reslig, och gick fram till stupets kant.

"Låt oss hoppa!" sade han, "om vi ska dö ska vi dö tillsammans!"

Men gruppchefen hoppade inte med en gång. Han sade: "Vi får aldrig låta våra vapen falla i fiendens händer."

Han tog upp sitt gevär modell 3.8, som han en gång hade erövrat från fienden, och slog det itu mot berget.

De fyra dubbelpiporna gick samma öde till mötes. Ma sade därefter: "Gevären är lika dyrbara som våra liv!"

* "Gränsområdet" betyder här Shansi, Chahar och Hopei. Soldaterna i Chius regemente kom så gott som uteslutande från dessa provinser.

"Låt oss hoppa! Om vi ska dö ska vi dö tillsammans!"

"Gudomliga soldater"

Precis när japanerna kom upp till toppen av Chi-pan-tor fick de se våra fem hjältar marschera ut mot kanten av stupet.

Fem skuggor hoppade samtidigt ut över kanten. Japanerna blev helt förbluffade: "Wu-ke-ti! Wu-ke-ti!" (Fem!, fem!) ropade japanerna där de stod vid kanten av stupet. Först efter en hel dags strider och med över hundra döda eller sårade kunde japanerna ockupera Chi-pan-tor och fann – *fem* soldater ur 8:e Routearmén, fem av befälhavare Chius män.

De fem dog hellre än att låta sig fångas levande av fienden. Utefter bergssidan hade två av dem fastnat och blivit hängande i träd. Nere på botten av ravinen låg de tre övriga som en hög av kött och blod.

Fiendens officer var mäktigt besviken. En marionettsoldat, som fått samvetskal, sade:

"Mina landsmän, vad i helvete är vi för ena? De där nere" sade han och pekade med pistolen mot ravinens botten, "de är *riktiga* kineser."

I det gamla templet på Chi-pan-tor bodde en åttioårig taoist, som hade varit med i det första kinesisk-japanska kriget. Han sade till japanerna:

"Trots att jag själv har varit soldat i många år har jag aldrig sett soldater som de i 8:e Route Armén. De är i sanning gudomliga soldater!"

"Gudomliga soldater!" suckade den japanske officeren. Han tillbad himlen och läste en bön över de fem gudomliga soldaterna: "Må era tappra själar aldrig dö." Han antog att de fem hjälterna inte levde längre.

"De fem gestalterna störtade ner tillsammans."

Krigare som aldrig dör

Mennästa dag återkom Soong Hsueh-yi och Keh Chen-lin, de två som blivit hängande i träden, levande. De dog inte, utan återvände till Lang-ya-berget så fort som deras sår hade läkts.

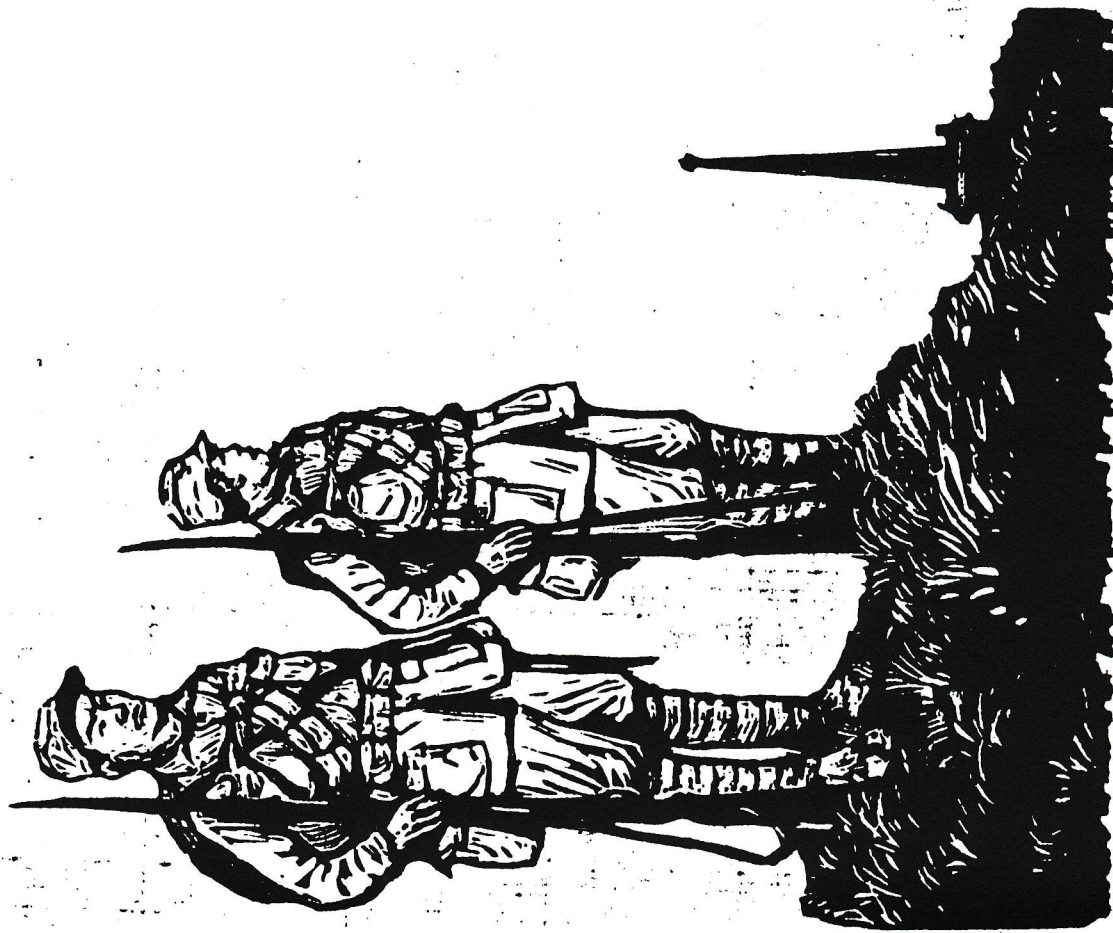
Nuförtiden finns det ingen i Gränsområdet som inte har hört talas om de fem hjältarna på Chi-pan-tor. Vid mötet som hölls för att fira segern i kampen mot japanernas "rensningssaktion" meddelade Militärdistriktets högkvarter att de fem hjältarna skulle utnännas till hjältesoldater i 8:e Route Armén. Ett monument skulle resas på toppen av Lang-ya-berget till minne av de tre martyerna, Ma Pao-lin, Hu Teh-lin och Hu Fu-tsai. Keh Chen-lin och Soong Hsueh-yi dekorerades med varsin medalj.

De fem hjältarnas namn lyfter mot himlen lika stolt som Lang-ya-berget där det reser sig upp i molnen. Berget med sina stup står där än praktfullare tack vare de fem hjältarna. Det påminner om den oövervinnliga styrka som hjältemodigt står fienden emot.

Martyrernas pagod står på toppen av berget, högre och ståtligare än själva berget. Vad gäller Keh Chen-lin och Soong Hsueh-yi står de som vanligt på Chi-pan-tor med gevär i hand och vaktar den östra porten till Gränsområdet, lika odödliga som berget.

SLUT

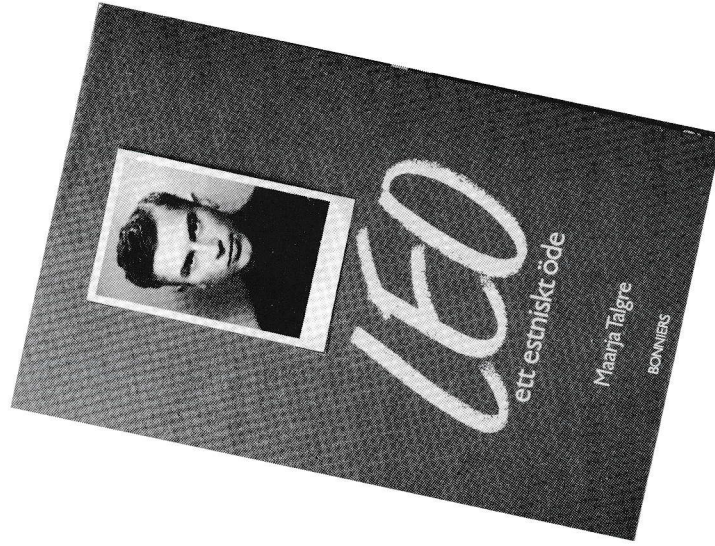
Översättning: Per Arne Skansen

"Högre och ståtligare än själva berget..."

Om att finna sin identitet

Recension av Mats Miljand

Den 28 augusti 1990 medverkade jag i programmet "Kulturtimmen" i Riksradiot P1 tillsammans med författarna Enel Melberg och Maarja Talgre. Vi skulle tala om våra böcker. Vi hade nämligen alla tre skrivit romaner som på olika sätt behandlade förhållandena i Estland under andra världskriget och vad det skulle innebära att leva och växa upp i landsflykt i form av rotlöshet, saknad och påträngande frågor om identitet och politisk skuld.

set i riktning mot studion. Söm om redan den rumsliga närheten vore omöjlig att uthärda.

Vad som hände var i stället att de bekräftade mina erfarenheter. Under samtalet i studion satt vi ivrigt nickande under varandras inlägg. På olika sätt bekräftade vi ständigt varandras erfarenheter. De berättade om hur de känt sig under de nationella manifestationerna; de stolta flaggviftningarna och de bittra och inskränkta talen som stött bort dem. Hur de också i den politiska vänster de tillhört hade känt omgivningens misstänksamhet.

Vi återberättade några av baltextilens ursagor för varandra och de var märkvärdigt lika formulerade fast vi bott på olika håll i landet och inte talat oss samman. Under samtalet upphävdes en begränsning som tidigare varit ett grundläggande drag hos mig själv: känslan av att inte höra till. I studion kändes det som att sjunka ner i en stor gemenskap och det var en sällsam njutning.

Maarja Talgres roman *Leo* — ett estniskt öde handlar om hennes far, den estniske motståndsmannen Leo Talgre som i början av den andra sovjetiska ockupationen, i november och december 1944, förföljdes av NKVD som nazist och sköts när han ensam sökte skydd i en bevakad lägenhet i utkanten av Tallinn. Då hade hans unga gravida hustru sedan en tid kommit i säkerhet i Sverige. Leo Talgre blev tjugofem år gammal och hann under krigsåren uppleva mer än de flesta under ett helt liv.

Vem var han egentligen? Kunde dottern Maarja lita på sin mors försäkringar om att han varit motståndsmän? Han hade ju fått det tyska jämkorset, andra klassen. Den låg i portföljen som stod i garderoben under hela hennes uppväxt.

Det tog lång tid innan Maarja Talgre kände att hon orkade ta itu med uppgiften att ta reda på sanningen om sin far. Under flera år samlade hon material om Leo, läste brev och tidningsartiklar, reste till Estland och intervjuade dem som ännu var i livet av dem som känt honom och den motståndsvärksamhet han varit inblandad i. Resultatet av sina efterforskningar har hon samlat i en reportageroman som förvisso är i högsta grad aktuell, men som har så många viktiga insikter att förtälja att jag är säker på att det dess värde kommer att vara bestående. Samtidigt som romanen är ett övertygande historiskt dokument om en våldsam och tragisk tid innehåller den en stark skildring av vanliga människors kamp för frihet och rätt i en tid där nästan allt var omöjligt, och där till ett gripande vittnesmål om hur det är att växa upp med längtan efter en far som aldrig kommer, en far vars handlingar dessutom skuggas av tunga frågor.

I den sovjetiska propagandan framställdes Leo Talgre som en fascistisk agent, alkoholiserad och depraverad. Efter hand som Maarja Talgres undersökningar fortskrider växer bilden av den verkliga Leo fram. Det var en blandning av ungdomlig idealism och övertygelsen om det rättfärdiga i den estniska saken som på kort tid förvandlade den levnadsglade och romantiske studenten till en orädd agent som övar, beredd att kämpa fram till det yttersta offret för att återupprätta den estniska självständigheten. Leo skaffade sig kunskaper i radiotelegrafi i Finland, återvände till Estland, blev medlem i det tyska kontraspionaget i avsikt att skaffa informationer för vidare befordran till engelsmännen. Så trodde han sig kunna tjäna den estniska självständigheten. Till sist låter sig Leos dotter övertygas om att han aldrig

var nazist och den tyngande bördan hon under fyrtio år buri på sina axlar kan lyftas av henne.

"Vem var det egentligen som tänkte ut den estniska strategin att ni skulle stödja tyskarna för att hålla ryssarna på avstånd tills engelsmännen och amerikanerna kom?" frågar Maarja Talgre i slutet av boken den äldre Helmut Maandi, en gång statssekreterare hos den estniska premiärministern Jüri Uluots. (Medan jag arbetar på denna recension finner jag hans dödsruna i tidningen.) Och eftersom svaret på den frågan är avgörande för värdet av hennes fars verksamhet och död anar man en anklagelse gömd i botten av den förtvivlade frågan. Maandi svarar:

"Men det var ju Atlantdeklarationen! Alla riken som förlorat sin självständighet skulle få den tillbaka efter kriget! Vårt stora hopp var därför att engelsmännen och amerikanerna skulle komma nära våra

gränser — eller helst innanför... Men de västallierade stoppade ju... De kom inte!" Och Maarja Talgre sammanfattar:

"De stora svek oss. De stora engelsmännen och de stora amerikanerna. De tog emot Leos dyrköpta informationer som han med svett och möda lurat ifrån tyskar-na... Jag vet att de baltiska motståndsmännens informationer kom till sambandscentralen i Stockholm och därifrån gick vidare till Washington och London. Det är dokumenterat.

Och vad blev tacken? Sedan lät de Stalin ta oss i ett endanafs när de gjorde sin fredsuppgörelse. Och de lät Stalin kalla oss fascister utan att höja på sina välinformerade ögonbryn."

Den estniska saken har aldrig varit lätt att förstå men Maarja Talgre har på ett lovvärt sätt gjort det lättare att ta den till sig. Hennes reportageroman är utan tvivel en av höstens viktigaste böcker.

Maarja Talgre. LEO. Ett estniskt öde. 280 sid. Bonniers 1990. Pris: ca 197:-

Bokanmälningar

Red. Mats Miljand

Ill. Kaj Stuart-Beck

under åtta huvudrubriker, samt ett varningsord till läsaren som ingress. Intressant fann jag den kristallklara saktliga redogörelsen för B. Ströbergfallet, samt analysen av motsägelser i bevisföringen och dom. (Rubrik 6.) I övriga stycken har ubåtsaffärerna under åttiotalet fått mycket plats, samman med analys och sammanställning av påverkan och framtida betydelse. Tack för W. Agrell, en ung forskare på ett udda område.

Wilhelm Agrell. NATIONEN SÖKER EN MÖRDARE. Säkerhet och osäkerhet i Sverige. 142 s. Carlssons 1990. Pris: ca 142:-. ISBN 91-7798-338-6

I boken *Nationen söker en mördare* har konfliktforskaren Wilhelms Agrell samlat 31 tidigare publicerade tidningsartiklar. Arton från Dagens Nyheter, elva från Sydsvenska Dagbladet samt två från Cifilförsvaret. Första artikeln publicerad december 1981 och den senaste oktober 1989. Artiklarna har inordnats

Anders Elvén

Lars Ahlin. *DESOTARNA! DESOTARNA!* Zacharias andra bok. 297 s. Bonniers 1990. Pris: ca 222:-
ISBN 91-0-047952-7

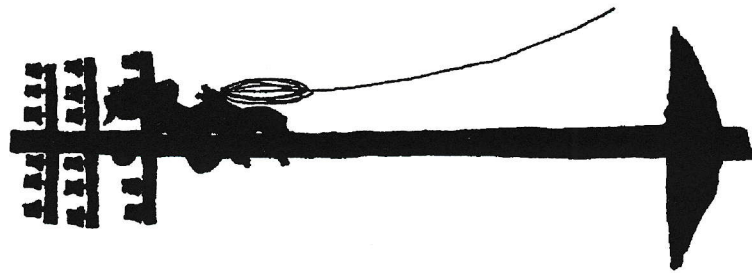
Anknyter till den första berättelsen om Zacharias i *Stora glömskan* (1954). Ahlin låter den trettonårige springschasen i sent sundsvallskt 20-tal träffa en brokig samling människor fyllda av historier. Den sammanhållande röda tråden är rätt bräcklig i de fyra skräckerna, närmast en förevändning för att släppa loss anekdoter, eller små essäistiska föreläsningar av ojämn karaktär som frestar läsartålamodet.

Ahlin har själv antytt att boken gör upp med högrävarande allvar i konst och liv genom att hylla vardagsliv och folklig fantasi.

Fabulerandet fungerar särskilt i inledningsberättelsen (Indiska ankans son) och i den komiska, avslutande titelberättelsen om Sotarkurre och Evy: Hur Eurydike sjunger fram O. ur Hades.

Det är underhållande, men inte alls märkligt, varför kritiken alls inte borde dåna så stilligt, som den plägar.

Tryggve Lundh

RÖSTER FRÅN SVENSK MEDEL TID.
Latinska texter i original och översättning.
Red. Hans Ali, Olle Ferm, Helmer Gustavson. Ill. ca 95 bilder inkl. 7 färgpl. 360 s. Natur och Kultur 1990. Pris: ca 450:-

ISBN 91-27-02277-3

Folklig och rolig, lättillgänglig och levande är den ovanliga boken *Röster från svensk medeltid*. En dörr öppnas till den tid då landet Sverige skapades, till en medeltid befolkad av människor av kött och blod. Vi får möta deras tankar och känslor, uppleva vardagens dramatik. Äkta präntade dokument presenteras på svenska i vetenskapligt noggrann översättning från latinet, som är tryckt parallellt. Läsaren

kan göra sina egna kallstudier av lagtexter, testament, rättgångsprotokoll, brev, krönikor och legender. Göran Tegnér's urval av illustrationer ger en god bild av den svenska medeltidens makt, konst och religion. Många specialister har bidragit, bl. a. Göran Bäämhielm, Birgitta Fritz, Eva Odelman, Claes Gejrot, Alf Härdelin, Sigurd Rahmqvist, Jan Svanberg och Thomas Lindkvist.

Det är spännande att få läsa hur en giftmördare gick lös på Gotland, en präst ställdes inför rätta för otukt, påvens trafikolycka i ett nyhetsbrev från Paris och hur helgonet Katarina räddade två Vadstenabor från att drunkna i Vätterns iskalla vatten. Heliga Birgitta, Sveriges enda världskändis på den tiden, presenteras i vackra bokmålingar med guldrörelse för första gången i svensk publikation. Nästa år firas 600-årsjubileet av hennes kanonisering 1391. För dem som söker Sveriges ursprung finns ett rikhaltigt material om bl. a. Ansagar, frihetsbrev, krönikor och legenden om rikshelgonet Sankt Erik. Han kanoniserades aldrig av katolska kyrkan, men i folket upprepet mot det danska väldet på 1430-talet blev han en samlande symbol för svenskt oberoende.

Det är mycket ovanligt att man idag kan producera en bok med en så omsorgsfull och påkostad formgivning. Den höga folkbildande ambitionen är värd all uppskattning. Alla grundskolor, gymnasier och vuxengymnasier borde köpa in den trots det höga priset. Eleverna i bl. a. invandrarrenska kan här få en utmärkt introduktion till Sveriges historia och möta de svenska förfäderna öga mot öga, utan statligt tillrättalagd "omstuvning". *Röster från svensk medeltid* blir en klassiker.

Anne Lidén

Urban Andersson. *DETHEMLIGA LJUSET*. Dikter. 63 s. Norstedts 1990. Pris: ca 112:-
ISBN 91-1-901261-6

Mörka, ensliga dikter om döden, ensamheten och ett klart formulerat gudssökande av närmast mystisk, sufisk art.

Ljussymboliken är mycket stram och konstnärligt väl utnyttjad och dikterna om döden, om de glimtar av ljus som den "tyste väktaren" erbjuder bortom språk och förklaring, intresserar även mig som ohjälplig materialist. Mest för sitt äkta allvar, stora renhet och närhet (ekelöfsk samtalston).

Men, att inte fundera över vadan och vart-hän, i liv som i personlig poesi, är noga betänkt ganska tveksamt.

"Det är något i oss som väntar i mörkret

i tystnaden

i det som vägrar att bli språk

och som är närvarande

just genom sin frånvaro

(...)"

Tryggve Lundh

Mogens Wenzel Andreasen. OPERANS VÄRLD. Ett lexikon över kompositörer, roller och innehåll i våra vanligaste operor. Övers. och bearb. Lars Sjöberg. Kompletterande artiklar av Erik Graune, Camilla Lundberg och Lars Sjöberg. Ill. med rollfotografier och 245 notexempel. Rabén och Sjögren 1990. Pris: ca 392:- ISBN 91-29-59233-X

Ju förmärare en konstart anses, i desto större behov av goda popularisatorer är den. Opera är i Sverige en sådan konstart. För inte länge sedan fanns bara två operahus i hela landet och de besöktes bara av ett tämligen högdraget släkte. Nu har scener som Folkoperan, Västenaakademien och Norrlandsoperan tillkommit och gjort mycket för att öka operaintresset. Mängden grammofoon- och TV-inspelningar har säkert också betydligt mycket för att operakonsten under senare årtioner ny, bredare och kanske ungdomligare publik.

I det läget är behovet av en framställning som lättillgängligt presenterar operorna naturligtvis stort. Avgörande för förståelse av operans värld är just en sådan god popularisator. Den beskriver tid, plats och handling i ett par hundra av våra vanligaste operor. Vidare ger den biografiska uppgifter om kompositörer och textförfattare, data om rollföreteckning, svenska urpremiärer m.m.

Operans värld är oundgänglig för varje operaälskare, gammal som ny. Ge gärna bort den till någon som redan borde vara det! Bättre julklapp går inte att få.

Pia Lövholt

Georges Bataille. HIMLENSBLÅ. Övers. Katarina Frostenson. Förord av författaren. 162 s. Wahlström och Widstrand 1990. Pris: ca 157:- ISBN 91-46-15822-7

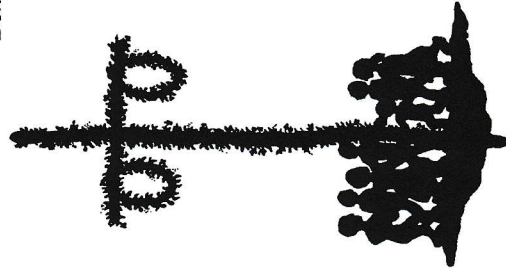
Fler än en har påstått att pippande och död åtföljs som ler och långhalm. En av dem är Georges Bataille. Självtän jag inte begripa *Himlens blå*. Perversioner är på hög. Sånt folk som har råd kan göra eller drömma om att göra, folk som har tid och inte behöver bry sig om att arbeta.

Huvudpersonen Henri Troppman möter tre kvinnor. Paris och Barcelona är platserna vi hamnar i. De stora omvälvningarna förnimmer vi knappt. Här skall sexualiteten och döden utforskas.

Stundtals avklarnade visdomsord, men till största delen förmig rätt oväsentliga rader. Måhända äger jag inte den läsa och den analytiska verktygslåda som behövs för att förstå boken.

Romanen är skriven 1935 men gavs ut först 1957 efter det att författaren övertalats att ge ut den.

Bengt Söderhäll

Sven O Bergkvist. GUNNAR FRIDMANS REVOLT. 214 s. Tidens förlag 1990. Pris: ca 190:- ISBN 91-550-3590-6

Sven O Bergkvist är en i högsta grad levande representant för vad man skulle kunna kalla arbetarförfattare. Sedan debuten 1950 har han utkommit med en lång rad böcker som alla har det gemensamma att de tar ställning för de små i samhället.

Gunnar Fridmans revolt är inget undantag från den regeln. Sven O Bergkvist återvänder här till den norrländska arbetarmiljö som han tidigare skildrat i många andra böcker.

Gunnar Fridman bestämmer sig för att ta saken i egna händer och genom en klart utomparlamentarisk aktion stoppa den nedläggning av bruket som företagsledning och den socialdemokratiska brukslösningen är helt överens om. Han klättrar upp på toppen av den höga skorstenen på bruket och forskansar sig där för att hindra att skorstenen sprängs. Att en pensionär och veteran inom arbetarrörelsen sitter uppflygen i skorstenen och vill hindra att bruket läggs ner skapar naturligtvis sensation på bygden. Hur det hela avslöjas skall inte avslöjas här.

Gunnar Fridmans revolt är en härligt omödem bok. Sven O Bergkvist gör inga försök att snegla åt vad som kan bedömas vara det mest lönsamma på dagens bokmarknad. I stället skriver han en bok om det som verkligen tilldrar sig ute i landet och vilka känslor och tankar som finns ute bland folk.

Det här är tankar som aldrig hittar in på rikspressens nyhetssidor eftersom de där betraktas som föregade och otidsenliga.

Därför är det roligt att läsa *Gunnar Fridmans revolt*. Den är lättläst och rolig. Det

ärmed frejdigt mod som Sven O Bergkvist kastar sig över kommungubbar och kapitalister.

Börje Löfgren

Christer Bergström. MOT AVGRUNDEN. Spelet som ledde till andra världskriget. 160 s. Atlantis 1990. Pris: ca 177:- ISBN 91-7486-918-3

Frilansjournalisten Christer Bergström, med historia och världspolitiska förhållanden som specialitet, ger i *Mot Avgrunden* en delvis ny bild av de historiska krafter som drev fram andra världskriget. Samtidigt som Bergström ingående redogör för den utveckling som obönhörligen ledde fram till andra världskriget, ger han också många exempel på situationer och händelser, som om de inte felbedömts eller förutsetts, kunde ha bidragit till att katastrofen undvikits.

Det har skrivits många både lärda och tjocka böcker och avhandlingar om orsakerna till andra världskriget. Få har någon sin orkat läsa dem eller blivit så mycket klokare av att göra det. För den som vill ha de stora sammanhangen lättläst och intelligent sammanfattade i det lilla formatet, är Bergströms klara och stringenta bok ett fynd.

Bengt Dagrin

Ana Blandiana. EN KYRKA FULL AV FJÄRLAR. Dikter i urval och övers. av Jon Milos. 48 s. Symposium 1990. Pris: ca 107:-
ISBN 91-7868-197-9

Ingår i serien "Rumiänska poeter".

Milos efterskrift lyfter fram en mångsidig och kämpande rumänsk poet som med stor integritet visat att poesin framför allt skall "tjåna folket, livet och sanningen".

Blandiana kommer liksom Milos från Banat och skriver framför allt i dikter, barnböcker, essäer m. m. om naturen och kärleken och i urvalet framtonar en poet som befinner sig ljusår från direkt politisk (plakat-)poesi, men i melankolisk varsamhet på kollisionsskurs med diktatorn som också satte henne i arrest då hennes levande lyrik ständigt utmanar maktberusning och själstomhet.

Tryggve Lundh

Ernst Brunner. SORGEN PER CAPITA. Ill. författarens originalmanuskript. Typografi Jan Biber. 159 s. Bonniers 1990. Pris: ca 162:-
ISBN 91-0-047972-1

Jag tror att dikter och musik hör mera samman än dikt och prosa. Innan människan hade ordet så hade hon musiken, ljudet eller klangen. Och liksom musiken leder henne tillbaka till sin ursprungliga känsla som fanns före ordet, ger diktens ordstyrda bildskapande stämningar som själen känner igen.

I Ernst Brunners diktsamling finns dikter som får mig att känna idealiserade minnen från Söder i Stockholm och söder om Stockholm. Känslomässigt känner jag igen

mina gamlaka kamrater i dikten om Brobeck som gick och hängde sig, men stundtals tycker jag att Brunner är väl makaber i den sista avdelningen: "De som hängt sig".

Anders Elvén

Göran Cederberg (red.), Lefty Kreh, Arthur Oglesby, Steen Ulnitz och Bengt Öste. DEN STORABOKEN OM FLUGFISKE. Ill. Gunnar Johnson och Tommy Gustavsson. Foto Johnny Albertsson, Jens Ploug Hansen m. fl. Övers. Eva Bjärlund, Kirsten Andersson, Mikael Frödin, Jan Sekander, Göran Cederberg. 237 sid. Rabén & Sjögren 1990. Pris: ca 392:-.

ISBN 91-29615321

I somras provade jag för första gången mitt flugspö i en norsk laxälv. Trots att det gått håll på min vänstra stövel och det uppvärmda vattnet pressades ut och kallt vatten strömmade in i stöveln varje gång jag tog ett steg, fortsatte jag envist att försöka få ut åtminstone tio meter linan med mitt enkla enhandspö.

Under ett kort uppehåll i regnet kom en av de yngre männen i byn ner till älvsbrinken med ett magnifikt tvåhandspö, satte på sig vadarstövlar och klev ut i älven. Med den elegantaste kastteknik jag någonsin sett lade han med underbar precision fluglinan därhan ville ha den, mendale några gånger för att förlänga tiden som flugan fiskade, lyfte sedan linan ur strömmen och lade åter ut den med ett perfekt spey-kast. När regnet satte i på nytt gav han upp, väl medveten om att laxen sällan hugger när älven stiger. Själv fortsatte jag oförturats tills mörkret tätnade över älven. Naturligtvis utan att få något. Galenskap? Kanske — för alla utom de invigda!

Som alla vet utgör sportfiske i olika former en av de vanligaste fritidssysselsättningarna i Skandinavien, undantagandes Danmark. Snart sagt varje medborgare över sju år äger sitt eget spö och någon övre ålder finns egentligen inte. Den som en gång drabbats av sportfiskets glädje brukar ha den som ett sug i kroppen livet ut, det är bara utrustning och metoder som förfinas ju äldre fiskaren blir.

Det slags sportfiske som vuxit snabbast är flugfisket. Från att ha betraktats som en exklusiv person har flugfiskaren, liksom golfspelaren, tennisspelaren och många andra, blivit en alldeles vanlig figur, så vanlig att det lönar sig att ge ut specialadresserade böcker till honom. För så är det ju: det är fortfarande mest män som ägnar sig åt sportfiske även om antalet kvinnor ökar stadigt.

Den stora boken om Flugfiske är varken den enda eller första boken om detta fiskeätt — varje år brukar det komma ut litteratur i ämnet — men den är, vad jag vet, oöverträffad i sitt slag. Stor i formatet, med blänkande papper och tjocka pärmar, med en typografi och formgivning som känns genomarbetad ner i minsta detalj, är den förförisk och läcker som en gräddbakelse — om nu inte någon anser att *Salmo trutta* passar bättre som metafor.

Men det är texterna som borgar för att *Den stora boken om Flugfiske* inte bara är en idealisk presentbok. De fyra författarna har tillsammans många års erfarenheter från flugfiske i många olika slags vatten runt om i världen och ger i de olika kapitlen frikostigt och engagerat ifrån sig av sitt kunnande. Det är en saklig och faktatät framställning som spänner över hela registret från flugfiskets historia över bytesfiskarnas livsbetingelser och ståndplatser till frågor om utrustning, kasttekniker,

flugval, flugbindning och fiskemetoder m.m. i hav, sjöar och strömmande vatten. Allt presenterat tillsammans med mer än trehundra vackra och instruktiva illustrationer i fyrfärg.

Utan tvivel är *Den stora boken om Flugfiske* en drömbok och en önskebok för många. Att sträckläsa från pärm till pärm, att slå upp i eller bara bläddra i under kulna höstkvällar när ledan tränger på.

Mats Miljand

Peter Dahl. KANSKE KONSTNÄR. Ill. foto Åke Cyrus och Hans T. Dahlskog. 287 s. Norstedts 1990. Pris: ca 227:-
ISBN 91-1-893212-6

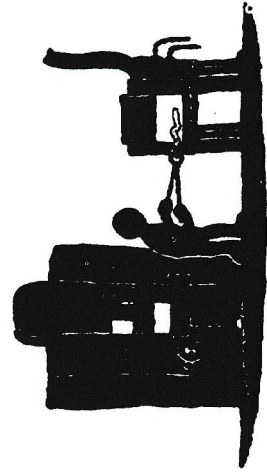
Första delen av Peter Dahls memoarer *Mot ljusare tider* (1989) behandlar barndomen. Nu är det ungdomsåren på 1950-talet som avhandlas i *Kanske konstnär*. Det är åren när den unge Peter står med ena benet kvar i barndomens fantasivärld och med det andra målmedvetet och under ständiga bakslag strävar mot målet: Konstakademien. Hans egna återblickar med utdrag ur brev och dagböcker varvas med avsnitt ur faderns opublicerade dagböcker, ett intressant grepp som höjer bokens värde som tidsdokument. Men bokens stora behållning är för mig ändå det rika bildmaterialet som visar vilken begåvad konstnär Dahl var redan långt innan han som 24-åring kom in på Konstakademien.

Bengt Dagrin

Miles Davis och Quincy Troupe. MILES. Självbiografi. Övers. Hans Berggren. 474 s. Norstedts 1990. Pris: ca 227:- ISBN 91-1-893222-3

Det är de konkreta händelserna som står i centrum i dessa memoarer — sällan använder Miles sina livserfarenheter som avstamp för att diskutera även andra ting. Det innebär att boken blir intressant för de redan frälsta, medan andra läsare riskerar att bli uttråkade redan efter några få kapitler. Alla namn, konserter och skivinspelningar finns med — däremot saknar jag kommunikationen med läsaren. Resultatet blir, smått paradoxalt, en alltför "ego-centrisk" självbiografi. Som skildring av de miljöer där svart jazz, blues och funk har skapats och skapas är den ganska intressant, men det finns mycket bättre skildringar av samma sak; den främsta är kanske basisten Charles Mingus självbiografi *Beneath the Underdog*. Att översätta Miles Davis underbara svarta storstadssamerikanska till svenska är en omöjlig uppgift som Hans Berggren lyckats bra med. Ändå bör biografien läsas på originalspråket — det ger, inte minst, en musikalisk upplevelse. Kanske är det genom det frenetiska och fascinerande språket vi kommer människan Miles Davis närmast.

Martin Gustafsson

Mircea Dinescu. HUR INFÖDINGARNA I RESERVATET FÖRLORADE RÄTTEN ATT RESA. Dikter i urval och övers. av Jon Milos. 84 s. Symposion 1990. Pris: ca 117:- ISBN 91-7868-205-3

Ingår i den fina serien "Rumänska poeter". Milos skildrar i inledningen ett möte med Dinescu där den nuvarande ordföranden i författarförbundet Mircea Dinescu "född röd av ilska" 1989 bestämmer sig för att ta upp kampen med tyranniet.

Dinescu är en internationellt ryktbar poet, med ett mycket intensivt lyriskt språk och en modernistisk position som gör att Milos ställer honom nästan i jämbredd med de berömda surrealistpoeterna, Ionesco m. fl.

Urvalet visar en skarp, grym och rolig satiriker med stor fallenhet för fars och absurdism och med en anarkists brist på småttighet och nyanser i sin frenetiska poetiska gestaltning.

Urvalets titeldikt om de reseförbudsbelagda infödingarna inuti krokodillerna kan möjligen så här i all korthet tjäna som konsumentupplysning.

Trygve Lundh

Otto v Friesen. ORD FRÅN SPISEN. En läsekokbok. Ill. Göran Segergren. 368 s. Carlssons 1989. Pris: 282:- ISBN 91-7798-274-6

Utan möjlighet att röra oss fritt i naturen och äta riktig mat, är vi halva människor. Det gäller att försvara vår svenska matkultur.

Det kan sägas vara grundtanken i Otto v Friesens kokbok. Denna syn präglar de recept som finns med och även de små berättelserna, eller kanske borde man kalla dem för noveller, som omger varje recept.

För den som brukar läsa Folket i Bild/Kulturfrent är Otto v Friesen och hans matrecept välbekanta. Han har ju medverkat där under en lång tid. För alla andra är det en bekantskap väl värd att göra.

Ibland kan det i mitt tycke bli lite väl präktigt. Som när författaren uppmanar alla som har några hektar skog att hägna in skogen och börja föda upp svin där. Svin som sedan naturligtvis blir mycket godare att äta än vad någonsin köpesvinen kan bli. Han har också en tendens att bygga många recept på ingredienser som, i varje fall i Norrland, är mycket svåra att få tag i. En trevlig kokbok är det i alla fall och den passar alldeles utmärkt att sitta och läsa i även om man inte skall till att laga mat.

Börje Löfgren

Hans Furuhausen. FURSTINNAN AV NÄRKE SOM BLEV HELIGA BIRGITTA. TA. 223 s. Norstedts 1990. Pris: ca 192:- ISBN 91-1-893262-2

Litteraturen på svenska om den heliga Birgitta är inte särskilt omfattande. Det är ganska naturligt att det som skrivits till största delen handlat om Birgitta som religiös personlighet och om hennes uppenbarelser. Det är ju hennes texter som har gjort henne till helgon, och de har genom tiderna bevarat sin livskraft som religiösa och litterära dokument.

Hans Furuhausen, som efter att som TV-producent ha arbetat med Birgitta gripits av lust att fördjupa sitt studium av henne, har i sin bok velat se henne inte främst som religiös utan som en politisk personlighet. Han vill visa hur samtiden såg på henne och vilka drivkrafter som låg bakom hennes helgonförklaring.

Resultatet av Furuhausens Birgitta-forskning har blivit en bok som ger en god presentation av det svenska medeltids-samhällets styrelse och ledande personer, både av deras idéer och deras realpolitik. Övertygande tecknas också Birgittas politiska roll.

Furuhausen har kanske inte haft så stora ambitioner när det gäller teologin. I några fall har han dock förenklat väl mycket och använder t. ex. klyschan "religiösa grubblerier". Han borde ha skilt på "mystik" och "mysticism". Ekehart hör till den stora mystiken, inte "mysticismen"; hans verk har f. ö. inte gått förlorat i den utsträckning som förf. påstår.

Furuhausens bok är välskriven populärvetenskap, dock inte av det allra mest spännande slaget.

Leif Åslund

Vaclav Havel. AUDIENS. VERNISSAGE. PROTEST. Tre enaktare om författaren Vanek. Övers. Eva Lindekrantz och Kent Andersson. Förford av Vaclav Havel. Pegas 1990. 119 s. Pris: ca 167:- ISBN 91-7784-076-3

De båda första pjäserna tillkom 1975 och uruppfördes samtidigt på Burgtheater i Wien året därpå. *Protest* skrevs 1978 och uruppfördes 1979 också den på Burgtheater som under de svåra åren under 70- och 80-talen blev något av en hemmabana för de i Tjeckoslovakien tystade författarna.

Pjäserna har sedan dess spelats runt om i världen och kommit att bli Havel's mest kända dramatiska verk, någo som Havel själv inte varit odelat glad över. I ett av sina brev till hustrun Olga uttrycker han oro över att komma att betraktas som "enaktare" och ber henne att verka för att också hans hellaftonspjäser sätts upp i utlandet. *Audiens* är den lätt absurda pjäsen där bryggmästaren på kompiaskapets grund helt öppet ber författaren Vanek medverka med underlag till bryggmästarens angiveri — som ett led i allas hjälp till självhjälp. Havel skrev den på två dagar för att roa sina vänner vid den årliga sammankomsten i hans sommarstuga på landet. Den uppskattades och spreds på underjordiska vägar i hemlandet. Detta uppmuntrade Havel att utveckla temat med den tystlåtna och tillbakadragne författaren som genom sina moraliska val nått en sådan position att han genom sin blotta fysiska existens får människorna omkring sig att uttömma sina hemligheter.

Vernissage blottlägger det likgiltiga med-
lklasslivets tragedi och i *Protest*, som är den mest raffinerade texten av de tre, fångar Havel de intellektuella eklektism med fullständigt förödande precision. Den

vankelmodige författaren och TV-producenten Staneks stora monolog om varför han — subjektivt eller objektivt — bör avstå från att underteckna petitionen till förmån för sin fängslade svärson är helt enkelt mäterlig.

Mats Miljand

Folke Isaksson. DE FJÄRRANLÄNDER-NAS NÄRHET. Resor och uppehåll 1949-89. Ill. 300 s. Bonniers 1990. Pris: ca 197:- ISBN 91-0-047988-8

Så har Folke Isaksson rest i fyrtio år, en halv mansålder och hans pojaktaktiga anlete har blivit en aningen fårat. Texterna från det tidiga femtiotalet håller sig däremot fräscha, den lätta yvigheten i omdömen och stil kan inte rubba omdömet om Folke Isaksson som litterärt underbar.

Med näsan mot den frusna rutan i Kalix drömde han om prunkande växtlighet och ångande djungler, kanske som en dröm om möjlig frihet, den dröm om resor som hans far aldrig kunde uppfylla. De fjärran ländernas närhet är den hemkänsla som plötsligt kan infinna sig hos resenären i fjärran. Tydligast möter Folke Isaksson den känslan i något som kallas den ringlande drakens dal i Kina. Där känner han något som vore han hemma i Antnäs, faderns födelseby i Norrbottens kustland. Landskapet skilde sig, språket, kulturen, politiken, allt... men närheten, hemkänslan fanns där. Det dubbelseendet är en av förutsättningar för goda reseskildringar. Folke Isakssons resor sträcker sig över fyra

decennier och över samtliga världsdelar, från Kina till Island. Helst läser jag honom i Polen. Varför? Kanske för att Polen alltid gett mig en sådan hemkänsla trots att jag aldrig satt min fot där.

Jan-Olov Nyström

Kurt Johannesson. RETORIK ELLER KONSTEN ATT ÖVERTYGA. Ill. 241 s. Norstedts 1990. Pris: ca 202:- ISBN 91-1-893452-8

Det finns flera goda skäl att läsa Kurt Johannessons nya bok om retorik. Ett är att den är populärvetenskap av allra bästa slag. Boken är skriven på ett ledigt och fängslande språk, och exempler är valda så att de skänker läsaren spänning. Men det sker aldrig till priset av att den vetenskapliga grunden offras.

Ett annat skäl att läsa boken är att det kan vara lärorikt, nyttigt och roligt att skaffa sig kunskaper om retorik. Retoriken har efter att i ett par århundraden haft dåligt rykte åter blivit en vetenskap med anseende. Att den har blivit det också i Sverige är till inte ringa del Kurt Johannessons förtjänst; han har också blivit vår förste professor i ämnet i modern tid.

Retorik är talekonstens teori eller vetenskapen om denna teori. Man kan faktiskt ha stor glädje och nytta av att lära sig en del om hur man enligt klassiska mönster bygger upp ett anförande. Johannesson kan med många exempel visa hur tillämpningen av "reglerna" (som en gång kom till sedan man studerat hur de stora talarna bar sig åt och som alltså bygger på erfarenhet) även i vår tid leder till resultat, hos både onda och goda (Goebbels och Chur-

chill!). Men också de som är varken eller studeras, Almedalstalarna t. ex.

Exemplen och analyserna av dem kan också ge läsaren en del tips om hur man bättre analyserar talare — och därmed också lär sig att bemöta dem och avslöja dem som har ont i sinnet och med sin konst försöker vilseleda åhörarna.

I TV-åldern blir vår förmåga till retorisk analys i det dagliga livet allt viktigare. Den som kan en del om de retoriska metoderna i de politiska talarnas "utspel" har medel att analysera dem och ta ställning till dem. Kurt Johannessons bok är både rolig och samhällsnyttig.

Leif Åslund

Torgny Kamstedt. GNISTSKÄRMEN. 372 s. Hammarströms & Åberg 1990. Pris: ca 240:- ISBN 91-7638-122-6

Det är långt mellan Kamstedts böcker. Äntligen kommer han med en ny, lika fin som *Slamfarven* på sin tid var. I stället för kemiindustrin är det statliga (ordet är viktigt för huvudpersonens mor) SJ som gränsskas i sömmarna. Metoden är även här en livfull berättelse, buren av en mustig dialog, om de anställdas vardag: jobbet, olyckor, rationalisering, kamratskap, förhandlingar, slitningar i facket, politisk kamp, asbest, schack, fotboll, självmord, kärleksbesvär och — glädje...

Kamstedt bevisar att t. o. m. en kollektivroman kan vara rolig och spännande (tänk på strejken varvad med händelse och födseln) och samtidigt ställa de viktiga frågorna. Efter ett samtal

om... lavarnas natur och nytta, undrar någon: "Och kan du nu säga vad du och jag är till för?" Bra fråga! Själv längtar jag redan efter nästa alster av författaren — måste det verkligen dröja lika länge, den här gången?

Philippe Bouquet

Bernard-Henri Levy. CHARLES BAUDLAIRES SISTA DAGAR. Övers. Jan Henrik Swahn. 320 s. Legenda 1990. Pris: ca 235:-
ISBN 91-582-1531-X

Vad är fakta och vad är fiktion när man skriver om författare? Levy skriver en roman om Baudelaire. Han låter fiktionen sluka upp och smussa undan det verkliga, som han själv uttrycker det. Levy vill fortsätta den tradition som rymmer Brochs *Vergilii död* och Gionos hyllning till Melville. Han tycks mena att den spekulerande fantasin kommer närmare lärdomen än en torr konventionell biografi.

Men frånsett denna Levys målsättning så blir romanen en fragmentarisk, bitvis förvirrad skildring som är stark i partier om Baudelairens barndom, men flimrig och bitvis svårutläst i skildringen av den sjuka och paralyserade Baudelaire. Också i skildringen av mulattiskan Jeanne Duval, som blev Baudelairens tvetydiga öde önskade jag en mer realistisk analys, alltså den förkättrade objektivitet som Levy inte står ut med.

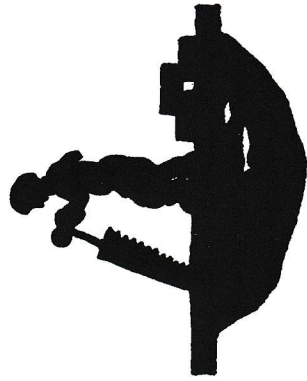
Jan Henrik Swahns översättning är känslig och ett personregister gör läsningen om 1850-talets Paris intressant.

Staffan Humlebo

Örjan Lindberger. MÄNNISKAN I TIDEN. Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938-1976. Ill. foto C. Johnson. 498 s. Bonniers 1990. Pris: ca 255:-
ISBN 91-0-047904-7

Örjan Lindbergers andra del om Eyvind Johnson behandlar åren 1938, då den för många provocerande *Nattövnings* kom ut, och framöver till Nobelpris 1974 och död 1976. Det är en avhandling som är lätt och öppen att läsa. Intressanta och noggranna studier av fragment och dagboksanteckningar gör det fascinerande att följa verkens framväxande. Tycker man att Johnson är arbetargrabben som skrev bra om det egna Norrland men sedan blev högfärdig och längtade efter medeltidens Frankrike, ja då bläddrar man nog otåligt och fastnar för den kritik som Johnson drog på sig och som Lindberger varsamt — och sparsamt — tar fram till belysning. Spännande brytningar finns alltför ofta kristendomens värde (i *Nattövnings* kölvatten) till det internationella värdet av Johnsons romaner (kring Nobelprisets utdelande). Mitt slutintyg av Lindbergers avhandling är ändå att tidens lek med den europeiska människan, från homerisk övermedeltid, till nazismens och kommunismens tid, är ämnat för hans romaner.

Staffan Humlebo

Edward Lucie-Smith. KONSTENIDAG. Från abstrakt expressionism till 1990-tal. Förord Ragnar von Holten. 2 uppl. Ill. ca 410 färgbilder. 554 s. Norstedts 1989. Pris ca: 482:-

ISBN 91-1-893092-1

Stora färgbilder och många helsidesuppslag ger rättvisa åt konstverken. I femton kapitel ges en översikt över femtio års utveckling av centraleuropeisk och amerikansk konst 1940-1990. Måleriet överväger helt. Första kapitlet summerar ismerna 1900-1939. Krigsutbrottet 1939 ses som avgörande, då den abstrakta expressionismen i USA blev ledande även internationellt. Pop-konst och op-konst, kinetisk konst, assemblage och nydadaism, happenings och superrealism, minimalism, jordkonst och conceptkonst beskrivs. Presentioner av utställningar, grupper, teorier, tekniker och nya stilbegrepp blandas med konstnärernas egna kommentarer. Skulpturen får ett eget kapitel. Denna upplaga tar även med 80-talet, som kortfattat ägnas åt konst i London och New York.

De flesta konstverken finns att se på museerna i Europas och USA:s huvudstäder. Några japaner presenteras som hör till gallerivärlden kring Paris och New York. Ett tillägg med korta biografier över ca 280 konstnärer ger god information. Innehållsförteckning över kapitelrubriker saknas liksom sakregister. Man måste slå efter namnregister, vilket är en brist för en handbok av detta slag. Färgtrycket är relativt bra men den gula färgen alltför hög i tonen. Texten har mycket ojämn grafisk svårta. Helt utelämnat är europeisk folkkonst, satirisk konst och den realistiska traditionen före 1950. 13 kvinnliga konstnärer nämns i texten, 8 har fått biografier,

men ingen konstnär alls från Tredje världens finns i urvalet. Ende svensk är Öyvind Fahlström.

Anne Lidén

Naguib Mahfouz. DRÖMMARNAS GATA. Övers. Hadi Kechrida och Oluf Lindequist. Ill. Hilding Linnquist. 427 s. Fischer & Co. Pris: ca 270:-
ISBN 91-27-00860-6

Realismen från tidigare verk finns kvar i denna allegori från 1959, som inleder Mahfouz symbolistiska period. Den utspelar sig före den moderna tidens genombrott i ett slumområde i Kairos utkanter. Under ytan berättar den emellertid om mänsklighetens och religionernas utveckling.

En man vid namn Gabalawi odlar upp ödemarken utanför staden för att sedan stänga in sig i sitt stora hus. Denne man är Gud. Han slänger ut sina söner Idris (Satan) och Adham. Adhams ättlingar tvingas leva i misär, för att hjälpen från Gabalawi försnillas av sniknamellanhänder. Moses, Jesus och Mohammed (under andra namn) samt Arafat (vetenskapen personifierad) försöker alla att mer rättvist fördela inkomsterna men deras budskap korrumpieras.

Av religiösa skäl blev boken bannlyst när den kom ut. Främst för att Gud dör på slutet. Detta är inte så hädiskt som man skulle kunna tro. Det är Arafat som råkar döda Gud, men han försöker dock återuppväcka honom. Mahfouz inser vetenskapens och materialismens begränsning-

ar och tillåter sig inte att vara särskilt optimistisk. Verket brister ibland p. g. a. att Mahfouz vill pressa alltför många detaljer från Bibeln och Koranen ner i den lilla värld som boken rör sig i. Som helhet är det ändå en mästerlig roman som starkt rekommenderas.

Göran Nettelblad

Harpo Marx. HARPO TALAR! Under medverkan av Rowland Barber. Övers. Hans O. Sjöström. 412 s. Norstedts 1990. Pris: ca 232:- ISBN 91-1-893312-2

Harpo Marx självbiografi *Harpo talar!* är egentligen ingen bra bok. Trots det läste jag den med nöje. Detsom berättas uppvägger nämligen den tråkiga prosan. Man får följa familjen Marx utveckling från fattigdomen i New York via landsbygdstumrandets vedermödor till genombrottet på Broadway och det därpå följande livet bland tidens kulturella jetsets. Samtidigt är boken en levande beskrivning av samhällsutvecklingen i USA. Sekelskiftets multietniska New York, det glada tjugotalet, depressionen och andra världskriget vävs in i berättelsen. Men även innehållet har sin begränsning. När författaren slutar berätta om offentliga ting, till förmån för beskrivningar av sitt eget familjeliv, förlorar boken sin spänning. Den blir lika ointressant som Harpos liv som familjefader måste ha varit. Trots detta är självbiografen läsvärd, framför allt för bröderna Marx beundrarna.

Henrik Ågren

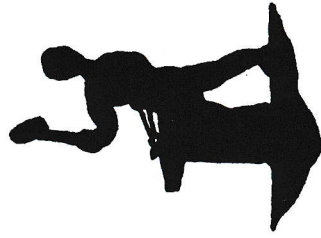
Dan Mellin (red). FÖR FOSTERLANDET. Berättelser ur tidningen Lantarbetaren av Ove Allansson, Ivar Lo-Johansson, Aino Trosell, Karl Östman, August Strindberg, Dan Mellin m. fl. 222 s. Carlssons 1990. Pris: ca 187:- ISBN 91-778369-6

Alla de här berättelserna som är utvalda från 75 årgångar av Lantarbetaren sitter som grindstolpar i den ursvenska myllan. I flera fall menar jag det bokstavligen eftersom de flesta handlar om proletariats landsbygden. De är tydliga som filmbilder och det nästan luktar jord om dem.

Novellerna tycks följa en rak linje och de går i samma tonart. Det är min enda invändning. Jag saknar det överraskande, det annorlunda. Kanske skulle det varit fler än tre kvinnliga författare av de 23 medverkande eller fler texter från det senaste decenniet för att boken inte enbart skall uppfattas som ett dokument från en svunnen tid.

Men även om viktiga namn med nödvändighet saknas blir samlingen en effektiv volym litteraturhistoria över våra arbetarförfattare.

Pelle Olsson

Mats Miljand. LANDSTIGNING. Roman. 267 s. Legenda 1990. Pris: ca 207:- ISBN 91-582-1642-1

Mats Miljands roman handlar om en estnisk familj som flyr till Sverige under andra världskriget. Det är en dov och mörk, på gränsen till tröstlös, historia om pennalism, klasskillnader och främlingshat. Huvudpersonen är författarens alter ego Toomas Kask som växer upp i ett brukssamhälle i Bergslagen på femtio- och sextiotalet. Hans konflikter med sina inövända och bittra föräldrar är starkt skildrade.

Landstigning är en berättelse befolkad av levande människor, inte romanfigurer eller karikatyrer. Just därför lyckas Mats Miljand förklara Toomas föräldrars dilemma som är alla flyktingars. Deras svårmod blir begripligt trots att de på ytan klarar sig någorlunda i det nya landet. Man får en aning om hur det är att leva i exil. Att aldrig kunna återvända hem och aldrig vara en riktig svensk. Det är en intensiv och stilsäker debut.

Pelle Olsson

Michael Nordberg. MAKTKAMP OCH MORD. Politik i medeltidens Frankrike 1380-1408. Ill., färgbilder. 229 s. Tiden 1990. Pris: ca 230:- ISBN 91-550-3569-8

Det är glädjande att svenska historiker ibland vågar sig ut på internationella forskningsfält. Michael Nordberg gjorde det när han 1964 disputerade på en avhandling, på franska, om strider mellan franska furstar på hundraårskrigets tid. Nu har han

kommit ut med en populariserad version på svenska.

Nordbergs framställningssätt är dock mer akademiskt än populärvetenskapligt. Läsa vetenskaplig litteratur. Som introduktion till medeltidsforskningen för studerande torde boken vara lämplig.

I stället för att omarbeta borde Nordberg ha skrivit en helt ny bok, i en lättare, mer konkret stil. Han är ju lärd och har gott om spännande detaljer i skildringar av strider om makten, vilka oftare var präglade av diplomatiska och ekonomiska aktioner och propaganda än av militärt våld.

Leif Åslund

Elisabeth Rynell. NATTLIGA SAMTAL. Dikter. 89 s. Bonniers 1990. Pris: ca 122:- ISBN 91-0-047902-0

Elisabeth Rynells nya diktsamling kan väl närmast karaktäriseras som ett sorgkväde, ett sätt att bearbeta sorgen efter hennes bortgångne man.

Genom det sätt som hon utarbetat sina dikter så har diktsamlingen fått en långt vidare giltighet än att hjälpa henne själv att komma över sorgen. Det är helt enkelt en diktsamling som många borde ta sig an och läsa.

Språket är så enkelt och så lättfattligt att de allvarliga och sorgliga dikterna på ett tydligt sätt framträder i all sin nakenhet. Men samtidigt som Elisabeth Rynell använder ett enkelt och i viss mån avskalat språk så gör hon inga försök att förenkla verkligheten.

Det krångliga framstår som just så krång-

ligt som det är. Man kan ana en avgrund av sorg mellan de skenbart enkla orden. Det här är en, i ordets sanna och ursprungliga betydelse, gipande bok.

Börje Löfgren

Stellan Sjöden. SPELAR LÄRAREN
NÅGONROLL? Ill. av författaren. 119 s.
Legenda 1990. Pris: ca 122:-
ISBN 91-582-1701-0

Redan på omslaget, i titeln, möter vi ett frågetecken. Frågetecknet är något som förekommer i texten i stor mängd, vilket tyder på att författaren vill involvera läsaren i de problem som boken tar upp. Vilket också gör att jag tror boken vara menad som underlag i studiecirklar för lärare. Ytterligare en bok i genren yrkesinriktade uppmuntringsböcker. Det vill säga, läs dig till hur du blir dig själv till större glädje, och din arbetsgivare till större nytta. Författaren känner sina yrkesbröders problem och försöker få boken att gripa tag med bearbetningen, till lösning. Jag undrar bara om en påläst personlighet är en naturlig ledare eller manipulatör.

Anders Elvnäs

Dylan Thomas. INTILL MJÖLKHAGEN.
Ett spel för röster. Övers. Thomas Warburton. 76 s. Ellerströms 1989. Pris: ca 85:-
ISBN 91-86488-46-5

Pjäsen är, som Warburton påpekar i sin initierade inledning, inte bara ett spel för röster utan även för stämor.

Den hyllar på ett enastående sätt jordisk

kärlek och pulserande liv under ett vårdygn i Thomas Wales.

Livet i den lilla staden Llaregyb speglas i tre avsnitt med varierad rytm och orkesterring: dramatiskt, lyriskt och med betydande mustighet.

Ett storverk i folkligt, dramatiskt berättande—skrivet 1953 kort före Dylan Thomas död och nu i nyutgåva av just Warburtons översättning från 1958.

Gud give att jag finge se pjäsen i sol och walesisk dag!

Tryggve Lundh

Aino Trosell. KÄRLEKSBROTTET.
Noveller. Ill. Margareta Fredriksson. 117 s. Carlssons 1990. Pris: ca 142:-
ISBN 91-7798-335-1

Den som tycker om Aino Trosells romaner blir inte besviken av de här 21 korta berättelserna. Det handlar om hemvärdsbiträdet och åldringen, om den veckopendlande byggnadsjobbaren, pensionärer på bingo eller man och kvinna i den äktenskapliga bådén. Påfallande ofta är män huvudpersoner och många historier rör sig i industrimiljö.

Ibland blir det inte så lyckat. Det är när författarinnan försöker krama ur alltför långtgående slutsatser från sina texter som i *Kärleksbrottet* eller det blir övertydligt som i *Pojkjäveln*. Det är en svår konst att få tyngd i historierna när man skriver så komprimerat som Trosell.

Men för det mesta är anslaget träffsäkert och klangfullt. Det händer mycket mer i läsarens huvud än i de få sidor novellen består av.

Pelle Olsson